

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра психології та соціальної роботи

МУЖИЛО Юлія Ігорівна

**Психокультура соціальних гарантій у контексті українських
реалій/Psyco-culture of social guarantees in the context of
Ukrainian realities**

спеціальність 231 – Соціальна робота
магістерська програма – Соціальна робота
Магістерська робота

Виконала студентка групи СРм-21
Мужило Ю.І.

Науковий керівник:
д.психол.н., проф. А.В. Фурман

Магістерську роботу допущено
до захисту:

« ____ » _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ **А. В. Фурман**

ТЕРНОПІЛЬ -2018

РЕЗЮМЕ

Робота містить 121 сторінку, 105 – основного тексту, 1 таблицю, 5 рисунків, список використаних джерел із 137 найменувань.

Мета дослідження: висвітлення психокультурного потенціалу соціальних гарантій порівняно із формальністю ідеологічних програм політичних партій і деструктивним впливом корупції у верховних ешелонах державної влади та становлення громадянського суспільства в Україні.

Об’єктом дослідження є сучасні українські реалії суспільствотворення і державного розвитку України як суверенної європейської країни. **Предмет дослідження** становлять соціальні гарантії як джерело, передумова і чинник сталого психокультурного розвитку української держави і поліетнічного національного соціуму в цілому. Для теоретичного осмислення різних аспектів проблеми застосовувались **методи** аналізу та синтезу, моделювання, абстрагування, узагальнення, анкетування та імітаційно-дослідницькі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в повновагомому комплексному дослідженні психокультурного потенціалу у сфері надання соціальних гарантій та становлення громадянського суспільства в Україні. **Практичне значення** одержаних результатів полягає у визначенні перспективних напрямків реформування державного сектору суспільного життя в контексті розуміння ментальності українців, а також адаптації методики визначення психокультурного портрета свого Я для вивчення даної тематики.

Ключові слова: *психокультура, ментальність, етнос, соціальні гарантії, корупція, сутнісне Я українця.*

RESUME

The **work** contains 121 page 105 – the main text, 1 table, 5 figures, the list of sources of 137 items.

Objective: psychocultural potential coverage of social security compared to the formality of ideological political platforms and destructive effects of corruption in the supreme echelons of government and civil society in Ukraine.

Object is a modern Ukrainian realities community work and the state of Ukraine as a sovereign European country. **Subject** of research are social benefits as a source, and a prerequisite of sustainable development psychoculture Ukrainian national-ethnic state and society in general. To conceptualize various aspects of applied analysis and synthesis, simulation, abstraction, generalization, questionnaires and simulation-mined.

Scientific novelty of the results is comprehensive study psychocultural potential in the field of social security and of civil society in Ukraine. The **practical significance** of the results is to identify promising areas of public sector reform public life in the context of understanding the mentality of Ukrainian and adaptation methods for determining psychocultural portrait of who I am to study the subject.

Keywords: *psychoculture, mentality, ethnicity, social security, corruption, Self Ukrainian essential.*

АНОТАЦІЯ

Мужи́ло Юлі́я Ігорівна. Психокультура соціальних гарантій у контексті українських регалій. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістра за спеціальністю 231 «Соціальна робота». – Тернопільський національний економічний університет. Юридичний факультет. – Тернопіль, 2018.

У магістерській роботі висвітлено психокультурний потенціал соціальних гарантій порівняно із формальністю ідеологічних програм політичних партій і деструктивним впливом корупції у верховних ешелонах державної влади та становлення громадянського суспільства в Україні. Зокрема, аргументовано значний психокультурний ресурс українського соціуму, незважаючи на суперечливі ознаки соціетальної психіки національної ментальності та історичні перипетії державного розвитку українського етносу. Також обґрунтовано соціальні гарантії як чинник соціокультурної зрілості української держави, створено психокультурні портрети основних гарантів успішного розвитку українського соціуму і сутнісного Я українця – патріота рідної землі.

ANNOTATION

Muzhylo Yuliya Ihorivna. Psychoculture of social security in the context of Ukrainian regalia. – Manuscript.

Research on education and qualification level master's degree 231 «Social work». – Ternopil National Economic University. Faculty of Law. – Ternopil, 2018.

In the master's work highlights the potential of social guarantees psychoculture compared to the formality of ideological political platforms and destructive effects of corruption in the supreme echelons of government and civil society in Ukraine. In particular, reasonably significant resource psychoculture of Ukrainian society, despite conflicting signs societal psyche national mentality and historical vicissitudes of the state of the Ukrainian nation. Also reasonable social security as a factor of social and cultural maturity of the Ukrainian state, psychoculture created portraits of the main guarantors of successful development of Ukrainian society and Ukrainian essential I am a patriot of his native land.

ПЛАН

ВСТУП

РОЗДІЛ 1.

ПСИХОКУЛЬТУРНИЙ РЕСУРС УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

- 1.1. Взаємопроникнення соціетальної психіки і національної культури
- 1.2. Переваги і недоліки психокультурної організації суспільного життя українців

Висновки до розділу 1

РОЗДІЛ 2.

СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ЯК ЧИННИК ПСИХОКУЛЬТУРНОЇ ЗРІЛОСТІ ДЕРЖАВИ

- 2.1. Президент як гарант Конституції України: від соціальної політики до добробуту громадян
- 2.2. Корупція в державних органах влади як чинник ліквідування психокультурної вагомості соціальних гарантій
- 2.3. Реформування державного сектору суспільного життя в Україні та проблема збереження соціальних гарантій

Висновки до розділу 2

РОЗДІЛ 3.

ПСИХОКУЛЬТУРНІ ПОРТРЕТИ ОСНОВНИХ ГАРАНТІВ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

- 3.1. Психокультурний портрет українського етносу
- 3.2. Психокультурний портрет сутнісного Я українця

Висновки до розділу 3

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ДОДАТОК

ЗМІСТ

ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1.	
ПСИХОКУЛЬТУРНИЙ РЕСУРС УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ	16
1.1. Взаємопроникнення соціетальної психіки і національної культури ..	16
1.2. Переваги і недоліки психокультурної організації суспільного життя українців	37
Висновки до розділу 1	48
РОЗДІЛ 2.	
СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ	
ЯК ЧИННИК ПСИХОКУЛЬТУРНОЇ ЗРІЛОСТІ ДЕРЖАВИ	49
2.1. Президент як гарант Конституції України: від соціальної політики до добробуту громадян	49
2.2. Корупція в державних органах влади як чинник ліквідування психокультурної вагомості соціальних гарантій	60
2.3. Реформування державного сектору суспільного життя в Україні та проблема збереження соціальних гарантій	71
Висновки до розділу 2	82
РОЗДІЛ 3.	
ПСИХОКУЛЬТУРНІ ПОРТРЕТИ ОСНОВНИХ ГАРАНТІВ	
СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ	84
3.1. Психокультурний портрет українського етносу	84
3.2. Психокультурний портрет сутнісного Я українця	93
Висновки до розділу 3	100
ВИСНОВКИ	102
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	106
ДОДАТОК	116

ВСТУП

Актуальність теми. Систему надання соціальних гарантій у світі не можна розглядати у відриві від глобальних змін і глобальних викликів, від яких залежить загальний суспільний прогрес та загальнолюдська безпека. Глобальні проблеми розвитку, пов'язані із погіршенням стану довкілля, поглибленням нерівності, збереженням значних ризиків бідності й соціального відторгнення, соціальними та військовими конфліктами, поширенням тероризму, – неможливо розв'язати, не поєднавши зусилля всього людства. Нинішній стан цієї сфери в Україні вказує на нагальність її суттєвого та всебічного вдосконалення. Побудовані за старою схемою організаційні структури управління, не зважаючи на запозичені в європейських країнах форми соціального обслуговування, не дали очікуваного ефекту. Низький рівень якості послуг, їх недостатня кількість та складнощі в отриманні, а також нерозуміння ментальних особливостей українців викликають невдоволеність громадян соціальною політикою держави взагалі та не сприяють покращанню соціально-психологічного самопочуття населення.

Україна, прагнучи інтегруватися до європейського простору та будуючи власну стратегію розвитку, має чітко усвідомлювати як свої можливості, так і зовнішні чинники впливу. Вибір можливих альтернатив є надто складним завданням, але провідною ідеєю соціальної політики має залишатися прагнення до більшої справедливості суспільства та забезпечення сталого розвитку, який не погіршує умови та можливості для прийдешніх поколінь на засадах психокультурної зрілості. Сьогодні Україна перебуває у надто складних умовах (військові події на Сході, погіршення економічної ситуації, значне соціальне напруження), які суттєво ускладнюють можливості реалізації соціальної політики та формують поле невизначеності. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають дослідження, які

спрямовані на створення наукового підґрунтя для розроблення та реалізації дієвої політики соціального захисту та підтримки населення на засадах всебічного розуміння психокультури українського соціуму.

Мета дослідження: висвітлення психокультурного потенціалу соціальних гарантій порівняно із формальністю ідеологічних програм політичних партій і деструктивним впливом корупції у верховних ешелонах державної влади та становлення громадянського суспільства в Україні.

Основними завданнями дослідження були наступні:

а) аргументувати значний психокультурний ресурс українського соціуму, незважаючи на суперечливі ознаки соціетальної психіки національної ментальності та історичні перипетії державного розвитку українського етносу;

б) обґрунтувати соціальні гарантії як чинник соціокультурної зрілості української держави, аналізуючи як позитивні кроки верховної влади на шляху утвердження державності і громадянського суспільства, так і негативні, дестабілізуючі;

в) створити психокультурні портрети основних гарантів успішного розвитку українського соціуму, а саме етнічних суб'єктів здержавленого українства і сутнісного Я українця-патріота рідної землі.

Об'єктом дослідження є сучасні українські реалії суспільствотворення і державного розвитку України як суверенної європейської країни.

Предмет дослідження становлять соціальні гарантії як джерело, передумова і чинник сталого психокультурного розвитку української держави і поліетнічного національного соціуму в цілому.

Методи дослідження. Для теоретичного осмислення різних аспектів проблеми застосовувались методи аналізу та синтезу, моделювання, абстрагування, узагальнення, анкетування та імітаційно-мислєдїяльнїснї.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в повновагомому комплексному дослідженні психокультурного потенціалу у сфері надання соціальних гарантій та становлення громадянського суспільства в Україні.

Практичне значення одержаних результатів головно полягає у визначенні перспективних напрямків реформування державного сектору суспільного життя в контексті розуміння ментальності українців, а також адаптації методики визначення психокультурного портрета свого Я для вивчення даної тематики.

Впровадження результатів роботи. Магістерське дослідження виконувалося у 2016-2017 роках на базі юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету. За результатами опубліковане наукове повідомлення у спецвипуску журналу «Психологія і суспільство».

За структурою робота складається із трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, додатку, списку 137 використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 212 сторінок, основного тексту – 105 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ПСИХОКУЛЬТУРНИЙ РЕСУРС УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

1.1. Взаємопроникнення соціальної психіки і національної культури

Як зазначає професор А.В. Фурман, ментальний світ українства характеризується широкою топографією форм внутрішнього (душевного) і зовнішнього (соціального) життя. Крім часового виміру як важливого показника трансформації української ментальності у пліні людської історії, інші три фіксують буттєво-смісловий зміст психічного життя особи і суспільства. Так, горизонтальний зріз, з нашого погляду, має два виміри, що відображають актуальний стан української душі: перший – її структуру (чуттєвість, розумність, емоційність, вмотивованість, здоровий глузд тощо), другий – досить широку модальність (суперечливість) конкретного вияву її характеристик і ознак («позитив – негатив», «деструктив – конструктив»). Вертикальний зріз описує діапазон імовірних потенцій української душі від архетипів колективного несвідомого до високих духовних (у т.ч. моральних) дій і вчинків, які характеризують самоорганізуючий розвиток людини, етносу і соціуму в гармонії і повноті взаємовпливів та визначають доступні межі духовного самовдосконалення нації, щонайперше через її «зоряний дороговказ» – національну ідею. Від міри усвідомлення цих форм та особливостей вияву душевної своєрідності народу головним чином залежить рівень духовності і моральності українського суспільства і кожного громадянина зокрема.

Сьогодні науковцям ніяк не вдається вловити за допомогою сучасних інтерпретаційних засобів багатоманіття змісту явища ментальності національної культури. Щоб уникнути зазначеного недоліку А.В. Фурман увів два наукових концепти, які дають змогу теоретично обґрунтувати предмет дослідження психокультури.

Перший вимагає розглядати ментальність тільки у контексті або сфері культури. І не тільки тому, що останнім часом термін «культура» все повніше став посідати центральне місце у суспільних науках. Річ у тім, що вияв ментальності будь-якого рівня (особа, група, етнос, нація, соціум, людство) невід’ємний від актуальної соціокультурної ситуації, яка по-різному спричинює («провокує») розвій національного характеру чи етнічної архетипності. До того ж культура, на відміну, скажімо, від цивілізації, утверджує цінність і самоцінність людської індивідуальності. Ось чому «порятунок людини і природи можливий через порятунок культури, носіями якої є етноси. Тому збереження культури є збереженням насамперед етнічності, а значить – і ментальності, й архетипності [95, с. 64]. Природно, що культура пов’язана з культом предків, з народними переказами і традицією; має духовну основу, оскільки є продуктом творчої роботи духу над природними стихіями і охарактеризована як динамічний процес здійснення нових цінностей, як жива доля народів та етносів. М. Каган зазначає, що «для культурології життєвий цикл розпадається на три основних фази – оволодіння культурою, творення культури і передача культури тим, хто йде на зміну в естафеті поколінь. Закони природи визначають фізичні межі між цими фазами, закони психологічного розвитку виставляють свої детермінанти, але тільки сама культура регулює власний життєвий цикл індивіда» [37, с. 90].

Реалізація стратегії соціокультурної дії на теоретико-методологічному рівні аналізу феномена «українська ментальність» вимагає винятково конкретного і деталізованого врахування всіх історично наявних процесів (щонайперше розвитку) у філогенезі соціетальних систем, аналізу тих ситуацій, які виникли в результаті конфронтації чи, навпаки, інтеграції різних наукових, філософських і загалом культурних груп. Крім того, ця стратегія, – на думку Г. Щедровицького, – передбачає свідоме і логічно здійснюване обґрунтування цілей і завдань дії, аналіз та оцінку відношення їх до потреб та інтересів сучасних груп, висвітлення і рефлексію можливих

наслідків соціокультурних змін та впливів виробничих здобутків на інші групи [127]. У нашому випадку постановка низки піднятих проблем передбачала двоспрямований рух в організації миследіяльності: а) стосовно тих традиційних питань становлення українського менталітету, які досліджувалися філософами, істориками, психологами і зафіксовані як певні набутки культури [25; 31; 46; 49; 52; 63; 75; 83; 88; 92; 104; 128; 132; 133; 134] і б) відносно нинішньої культурної ситуації українського суспільство- і державотворення, діяльності етносів і соціальних груп, громадянських цілей і цінностей тощо. Все це сприяло змістовому наповненню обстоюваної нами соціально-культурної парадигми як науково-світоглядної основи реформування гуманітарної сфери країни [107, с. 323–327; 110; 114].

Науковий аналіз досліджуваного феномена як атрибутивної характеристики національної культури виправданий їх взаємодоповненням: менталітет – результат культурного розвитку нації, етносу, групи чи особистості на терені сучасної цивілізації і водночас глибинне джерело розвитку культури як системи історично розвиткових надбіологічних програм життєактивності, що диференціюються на чотири складові залежно від того, який соціальний досвід вони зберігають, транслюють (від покоління до покоління) та генерують, забезпечуючи відтворення та зміни соціального життя в усіх його основних проявах. Таке розуміння культури дало змогу побудувати своєрідний методологічний квадрат (рис. 1.1).

Його наукову достовірність підтверджують, з одного боку, сучасні дослідження з філософії і теорії культури [37; 89; 99 та ін.], з іншого – вчинковий підхід у сучасній психології [73; 80; 67]. І хоч культура не тотожна суспільству, все ж саме вона «пронизує всі без винятку стани соціального життя, і немає жодного соціального феномена, який був би ізольований від впливу культури, не ніс би на собі відбиток такого впливу» [89, с. 63]. Наочним підтвердженням цього є здійснена А.В. Фурманом диференціація низки ідей-дефініцій ментальності за основними складовими культури як сутнісними критеріями теоретико-методологічного аналізу (див.

[119, с. 14-15]), що свідчить про виняткову багатозначність і смислову різнобарвність характеристик та ознак цього надскладного психокультурного феномена.

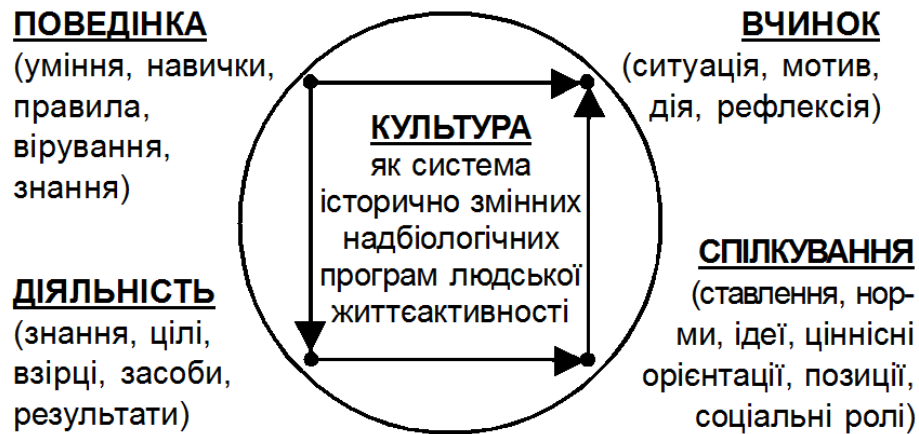

Рис. 1.1. «Методологічний квадрат» основних складових-носіїв культури – програми поведінки, діяльності, спілкування і вчинення (за А.В. Фурманом [119, с. 13])

В доповнення до поданого аналітичного матеріалу А.В. Фурман вказує на осяжний у різних координатах і вимірах функціональний простір ментальності, який:

- поглиблює взаєморозуміння людей;
- полегшує кооперацію діяльності, групове співжиття;
- сприяє адаптації особистості до природного довкілля і соціуму;
- дає змогу відрізнити «своїх» від «чужих» за символами, знаками, етикетом;
- створює атмосферу емоційної спорідненості;
- об’єктивує соціальне і духовне життя національної ідеї;
- формує образ «МИ»: «Ми — людство», «Ми — нація», «Ми — громада»;
- стимулює природний глибинний інтерес до життя;

- уможлиблює високий життєвий (творчий) тонус і пошук сенсу життя;
- етнонаціонально інтерпретує загальнолюдські норми і цінності;
- єднає людей у вищих формах духовності — любові, краси, величі, творчості;
- гуманізує і естетизує взаєностосунки між групами людей та окремими індивідами;
- дає єдине розуміння комічного, смішного, жартівливого;
- заповнює позитивними емоціями і переживаннями простір духовного життя індивіда;
- сприяє психологічному комфорту і скорочує соціальну дистанцію між людьми;
- наближає очікувані поведінкові акти до реальної поведінки;
- допомагає зрозуміти тонкощі духовного життя нації і окремої особи;
- створює соціально-психологічні передумови для дружби, кохання;
- плекає національну самосвідомість, патріотичні почуття, героїзм;
- відіграє роль універсального антистресового засобу;
- стабілізує емоційно-вольові контакти особи з оточенням;
- сприяє суверенності колективної (національної) свідомості;
- має спільне психологічне оснащення представників певної культури, етносу;
- розвиває слово, мову і мовлення як культурний орган і природний продукт;
- характеризує «живе життя архетипів свідомості» (Карл Юнг);
- визначає соціальний характер етносу у функціонуванні, розвитку і практичній дії;
- протидіє насильницьким революційно-реформаторським перетворенням;
- допускає тільки еволюційний шлях культурних, соціальних та інших змін у суспільному житті;

- зумовлює змістове наповнення ідеалів і вартостей на етнонаціональному та внутрішньогруповому рівнях згуртованості;
- є вищим пріоритетом культурно-освітнього цілепокладання;
- визначає якість розуму, котра властива індивіду чи цілій людській спільності;
- окреслює критеріально підвалини особистісних і суспільних відносин до різних сторін життя, поведінки, вчинків;
- існує як очікування людських взаємостосунків і поведінки;
- являє собою духовну субстанцію, властиву окремому соціуму;
- характеризує потенціал світовідчуття та енергетику окремої спільності;
- активізує бажання і життєву спроможність мислити, діяти, змагатися за кращу долю народу та ін.

Другий науковий концепт вимагає розглядати ментальність у загальній логіці розгортання життя людей і народів як найвагомішу соціальну реальність. Категорія життя (вітальності) дає змогу не лише адекватно зрозуміти місце людини і культури в структурах Універсуму, а й виявити джерела, форми і параметри народної ментальності. Це також означає, що не виробництво, а життя і його якість повинні перебувати у центрі наукової парадигми XXI століття, що головним ферментом соціальності є соціокультурна форма організації. Відтак і соціум сутнісно покликаний зберігати, розвивати, утверджувати життя в усьому розмаїтті його форм, рівнів і відтінків.

Соціум як специфічну соціокультурну цілісність утворюють індивідуальні та ковітальні (від лат. со... – префікс, що означає об'єднання, спільність) суб'єкти, котрі у своїй життєактивності опираються на типові для окремого етносу плани-проекти поведінки і творення довілля та самих себе, світоглядні орієнтири і цінності свого історичного буття. До останніх, як відомо, належать сім'я, етнос, нація, носії певної культури (зокрема, європейської), неформальні групи у побуті і на виробництві. Оскільки

людина як соціальна істота можлива лише за умов культурного середовища, то культура у вітальному вимірі рівнозначна соціальності, яка не існує взагалі, а тільки як світ певного етносу. «Етнос, – пише Борис Попов, – це генетично перший і структурно основний таксон соціокультурного життя людини» [31, с. 13].

Разом з тим справедливо стверджується, що культура надбудовується над структурами життя у вигляді складних систем над- і позавітальних орієнтацій [31, с. 12]. Нетотожність, а почасти й антагоністичність культури і життя, на порядок денний людської історії поставила гуманістичний принцип цінності як людської особистості та її життя, так і світобудови нації, етносу. Саме за національністю, як стверджував М. Бердяєв, стоїть вічна онтологічна основа і вічна ціннісна мета [7, с. 162–164]. Звідси перспективним видається розуміння культури як специфічно національної парадигми життєтворення, а етногенезу як процесу культуротворення [див. 31, с. 35–53].

Відсутність наукової тематизації цілісного життєвого процесу, як слушно зауважує Б. Попов, суттєво утруднює вивчення народної ментальності, оскільки цей пласт культури породжений життєвими циклами людей, їхнім вікуванням. Теоретичне осмислення «мовчазних», переважно невербалізованих, структур ментальності ускладнюється ще й тим, що методологія, категоріальний апарат для розв'язання даної проблеми перебувають на стадії становлення [77, с. 7]. Очевидно, що науковозмістовому осмисленню цього феномена протистоїть тотальна сенсорно-емпірична плинність буденного життя, особливо в аспекті сукупності типових для окремого етносу програм поведінки і життєтворчості, світобачення і цілепокладання. Менталітет, не маючи чіткої структури, увесь час зникає як предмет наукового осягнення. Крім того, оскільки ці програмні взірці реалізуються і транслюються між сучасниками і генераціями етносу здебільшого через психологічні механізми наслідування та імітації, то ментальність почасти виявляється у формі колективного несвідомого, тобто

як явище критично неосмислене, нерerefлексоване етнічним загалом, який здебільшого вчинково діє й соціально утверджується за звичками, звичаями, канонізованими передсудами і віруваннями.

Приємний виняток у цьому відношенні становить дослідження О. Донченко, предметом якого є феномен соціетальної психіки як цілісної психокультури соціуму [26]. Він, хоч і сутнісно й тотожний з феноменом «менталітет», все ж характеризується більшою визначеністю щодо власної статико-динамічної будови, яка водночас є структурою психологічної культури соціуму. У широкому розумінні соціетальна психіка – це «субстанція життя соціуму, котра передається від покоління до покоління у вигляді продукту наслідування історії і культури суспільства, вміщуючи географічні, кліматичні і ландшафтні умови життя людей, які заселяли колись і заселяють нині дану територію», а відтак своєрідний архетип у юнгівському розумінні [26, с. 32–32]. Важливо, що соціетальна психіка, як і культура в цілому, здатна зберігати на речовинному, інформаційному та енергетичному рівнях матеріального буття сукупність станів, властивостей, здібностей, форм поведінки, взірців реагування та інших процесів психічної прижиттєвої реальності навіть після смерті організму людини, що забезпечує родову пам'ять і наступність коду психічного життя між поколіннями, котрий специфічний для кожного окремого соціуму. «Але якщо культура – пише авторка, – в основному своєму змісті утримує всю гаму духовного розвитку того чи того соціуму, то соціетальна психіка (тобто психіка суспільства і навіть людства) містить більш специфічну інформацію про стійкі типи мислення і поведінки людей у соціумі, про закономірності відношень, які виникають у процесі взаємодії між людьми і групами, про різні способи сприйняття, переробки і передачі інформації, на основі якої формуються ті чи інші поведінкові установки та ін.» [26, с. 33]. Зазначені наукові узагальнення становлять важливу частку концептуального підґрунтя нашого дослідження культурно-психологічних параметрів української ментальності.

Інший значущий теоретичний орієнтир висвітлюваної проблематики стосується утвердження вітацентризму обстоюваної соціально-культурної парадигми. Людське життя на кінець ХХ століття стало в центрі не лише філософських розмірковувань та антропологічних досліджень, а й психологічних концепцій. «Методологічна функція категорії життя полягає в тому, щоб в єдиному концептуальному підході охопити суб'єкта, обставини, людину, спільноту і суспільство, розглянути соціум в антропологічних вимірах» [31, с. 82]. Певною мірою закономірним є факт уведення поняття «повсякдення» до низки фундаментальних наукових категорій. Адже саме повсякденне життя – це найперша і найголовніша реальність буття не лише людини, а й групи, етносу, нації, соціуму.

Зазначене дало змогу А.В. Фурману підкреслити особливу актуальність двопрограмного наукового пізнання природи української ментальності: а) в напрямі структуралізації менталітету соціальних утворень різної масштабності і психічної дії і б) в контексті вивчення повсякденного життя українців [119, с. 19]. Очевидно також, що висока смислокультурна насиченість народної ментальності обумовлює широку різноаспектність її теоретичного осмислення залежно від предметного співвіднесення і форм вияву цього надскладного феномена. Критичний аналіз цієї проблеми [8; 27; 46; 49; 53; 56; 57; 69; 77; 88; 122; 125; 134] вказує на перспективність таких основних пластів наукової інтерпретації української ментальності:

- історико-державний: ментальність є проекцією воєнно-політичної історії України;
- геокультурний (соціокультурний): народна ментальність характеризується як наслідок природних та культурних умов історичного життя української нації;
- історико-археологічний: риси української душі виводяться з географічних особливостей просторово-часових координат проживання народу;

- історико-філософський: етно- і націєгенез підлягає осмисленню та інтерпретації засобами філософствування;
- літературно-художній: еволюція властивостей українського духовного загалу фіксується за визнаними творами письменників;
- соціетальний: ментальність структурується за особливостями психокультури українського соціуму як цілісності (риси, стани і процеси соціетальної психіки);
- соціально-психологічний: властивості та особливості національної ментальності та української душі підлягають науковій інтерпретації з огляду на те, як люди сприймають, взаємодіють і розуміють одні одних у малих і великих групах, етнічних, національних та інших континентальних спільнотах;
- фольклорно-етнонаціональний: моделі психосоціальних особливостей українців одержуються шляхом (методом) інтерпретації фольклорних текстів та етнографічних знакових систем;
- описово-експертний: професійний опис і кваліфіковане оцінювання українського народу в ситуаціях статичності і динаміки міжетнічних та міжгрупових контактів упродовж історії;
- описово-іноетнічний: використання історичних пам'яток з описами українців, які зробили іноетнічні спостереження;
- психолого-педагогічний: пояснення українського характеру через усупільнені способи (форми) відтворення нових поколінь українців, передусім засобами освіти, національного виховання, сімейного, шкільного та виробничого навчання;
- ситуативно-повсякденний: вивчення способу життя народу, типових форм його повсякдення як реалізації його духовно-творчих потенцій.

Логіка теоретико-методологічного обґрунтування природного взаємозв'язку і взаємодоповнення національної культури та українського менталітету ставить проблему якості і саморозвитковості першої, змісту і

структури – другого. Вперше на це звернув увагу Б. Попов [31, с. 31–33], який зміст досліджуваного менталітету розмежував на три компоненти: 1) національний дім (сімейно-родинні зв'язки, спільна територія мешкання і рідна земля, національний одяг, їжа, житло, господарський уклад життя); 2) духовна культура народу (мова, музичний і словесний фольклор, національні риси характеру, звичаї, традиції, література, мистецтво, віросповідання); 3) історична доля народу (потреба зберегти себе як народ, можливість відчувати свою приналежність до рідного народу, факти національної кривди, соціальні конфлікти, стихійні лиха тощо) та емпірично дослідив інтенсивність установок чотирьох народів України (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Структур національного менталітету [31]

Компоненти менталітету	Народні етноси			
	Українці	Росіяни	Поляки	Болгари
Національний дім	39,3	37,0	27,8	42,7
Духовна культура народу	40,3	46,0	47,0	40,9
Історична доля народу	20,4	17,0	25,2	16,4

А.В. Фурман зазначає, що у структурі етносвідомості українців наявні збалансовані установки на основи людського життя й духовні вартості народу, котрі, як не парадоксально, свідчать про духовне здоров'я нації, її нормальний реалізм, здоровий глузд та відчуття власної сили; етнічним установкам росіян властивий «синдром мігранта», тобто порівняно слабший акцент на цінності національного дому й підвищена увага до духовних компонентів рідної культури; полякам притаманний високий рівень усвідомлення власної відповідальності за історичну долю нації; болгари вирізняються врівноваженістю етнічної свідомості за двома першими

компонентами (національний дім і духовна культура) з удвічі меншим поцінуванням історичної долі свого народу.

Прокоментований науковий матеріал становить цінність не емпіричним, а теоретичним змістом. По-перше, тому що дає змогу обґрунтувати основні модуси-складові менталітету (рис. 1.2), причому до вищезгаданих, на погляд А.В. Фурмана, цілком слушно додати ще один інтегральний компонент – національну свідомість (у т. ч. самосвідомість) як таку систему поглядів, ідей, уявлень етнічної групи, що формується на основі взаємодії з іншими етнічними спільнотами, відображає самотутню і самодостатню сукупність знань, ставлень, норм, цінностей своєї світобудови, утверджує специфічні форми і механізми самоусвідомлення та самовідповідальності за власну історичну долю. По-друге, тому що водночас утверджує зазначені метаконпоненти як цінності, які є певними рівнями осягання індивідом культурного космосу рідного народу. Як писав Микола Бердяєв, «культура пов'язана з культом предків, з переказами і традицією», вона «не є здійснення нового життя, нового буття, вона – втілення нових цінностей. Тому всі досягнення культури символічні, а не реалістичні» [7, с. 166, 164].

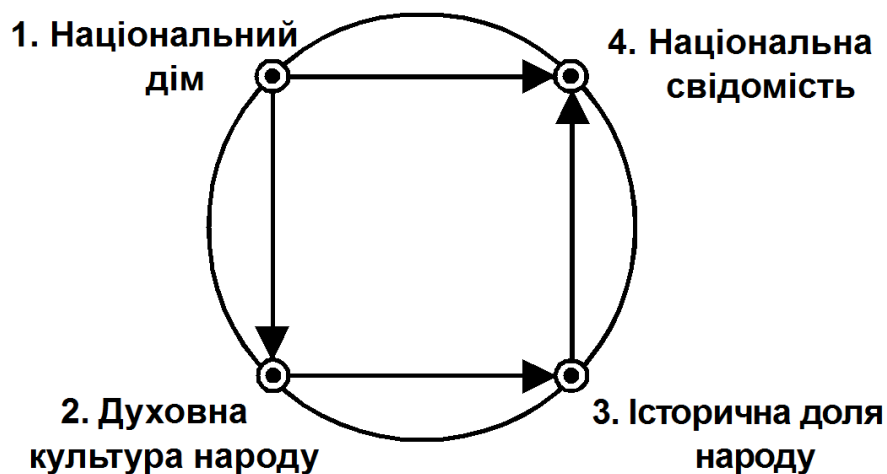

Рис. 1.2. Змістові модуси-складові національного менталітету (за А.В. Фурманом [119, с. 21])

Водночас це дало А.В. Фурману обґрунтувати принаймні ще дві проміжні методологічні схеми культурно-психологічного пізнання української ментальності. Перша стосується світоглядних універсалій (категорій культури), які у взаємодії і щепленні задають цілісний узагальнений образ людської ментальності (рис. 1.3).

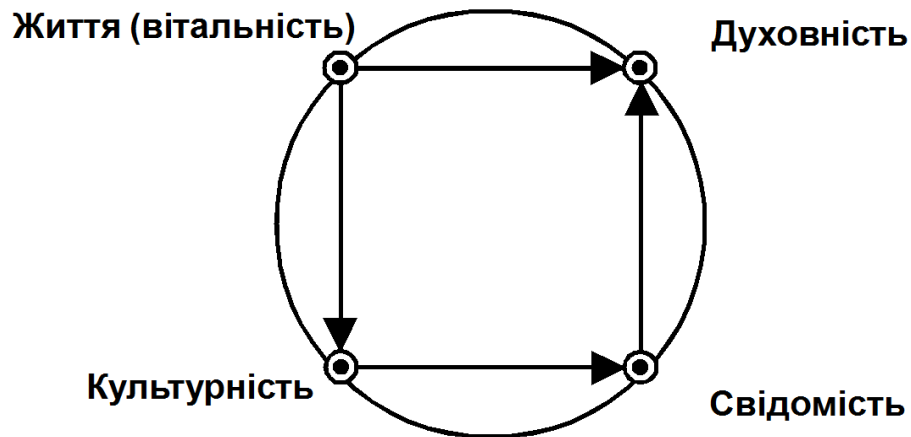

Рис. 1.3. Основні світоглядні універсалії як глибинні програми вияву менталітету (за А.В. Фурманом [119, с. 22])

Ці універсалії, з одного боку, акумулюють історично накопичений соціальний досвід нації і дають змогу кожній особі оцінювати, осмислювати і переживати світ, з іншого – створюють особливе смислово-значеннєве поле у функціонуванні групової та індивідуальної свідомості етносу. При цьому цілком природно, що вершинною формою вияву української ментальності є духовність як квінтесенція свідомого творчого життя – служіння високим ідеалам істини, добра, краси, мудрості. О. Шельга вважає, що етнос – духовно-душевний феномен культурогенезу, і як частка людства він може і має бути описаний у поняттях психологічної науки, передусім у таких як «ментальність» та «архетипність». Зміст останнього відображає ту душевно-культурну реакцію, яка не тільки не усвідомлюється, але і ніколи безпосередньо не виявляється. Навпаки, ментальність характеризує

«результат екстеріоризації етносом своєї сутності, це – духовно-культурний зовнішній самопрояв етнічної спільності. Інакше кажучи, етнос є культура, що не розчинила себе у цивілізації, а також ментальність як така духовність соціального цілого, що виносить себе за свої власні межі» [95, с. 65–66].

У зв'язку з цим Б. Гершунський, фундаментально досліджуючи обопільний зв'язок менталітету та освіти [16; 17], зазначає, що найбільш емною світоглядною категорією, спроможною відобразити всю складність інваріантних ідей життєвого смислоутворення й водночас забезпечити чітке розмежування вітальностей на рівнях особистості, соціуму і цивілізації, є категорія «менталітет». Саме в менталітеті синтезуються категорії віри, знання і волі, які й визначають реальність повноцінного життя самореалізації особистості і наповнюють конкретним змістом існування людських спільнот та їх взаємодії у просторі і часі. Звідси – нагальна потреба інтегрального розуміння менталітету як метасистеми світоглядних установок і принципів, душевного настрою і стилю мислення, життєвих пріоритетів і мотивів поведінки малих, великих та глобальних груп.

Феномен менталітету – субстанція духовна, котра має давньоісторичне походження у взаємодоповненні індивідуальних, групових і суспільних інваріантах поступального розвою як похідних складових культури народу, його релігії, життєустрою, філософських ідей, освіти, буденності. Разом з тим менталітет – «квінтесенція культури. В ньому фіксуються найістотніші, історично усталені, особливості світосприйняття і світобачення тієї чи іншої людської спільності, глибинні засади індивідуальної і суспільної свідомості, вчинків і поведінки. Ментальні цінності характеризуються підвищеною стійкістю та інертністю, протидіючи насильницьким деформаціям і форсованим революційно-реформаторським перетворенням і припускаючи тільки еволюційний шлях скільки-небудь істотних й тим більше незворотних змін. Водночас стабільність менталітету не є абсолютною» [17, с. 18]. Б. Гершунський вважає, що його треба не лише вивчати, а й за певних умов керувати змінами і перетвореннями, які мають місце у сфері його

розвиткового функціонування. Він пропонує реалізувати у повному цільовому, змістовому і методичному обсязі менталеутворювальні функції освіти як щодо окремої особистості, так і сучасного соціуму в цілому (див. далі).

Друга методологічна модель, на наш погляд, утверджує конкретність українського менталітету в його найсуттєвіших ознаках (рис. 1.4), які водночас є основними культурними вартостями. Зокрема, прадавній родовід українства обґрунтований нині різними, подекуди суперечливими і вельми гіпотетичними, культурно-історичними методами й, природно, у різних світоглядних ракурсах. Ю. Канигін, наприклад, висвітлюючи первісне походження української нації, виходить з її арійського походження [41]. Інші дослідники минувшини вказують на те, що ми є прямі нащадки киевотрипільців та первісного індоєвропейського населення [49]. Цікавим видається вивчення образно-сюжетних витоків первісної міфології українського фольклору [25], яка свідчить про прадавнє коріння останнього, неоднорідного за змістом та поліхронічного й багатовекторного за вмотивуванням (тільки становлення кумулятивної та ініціальної казки датується VI тисячоліттям до н.е. [25, с. 251]).

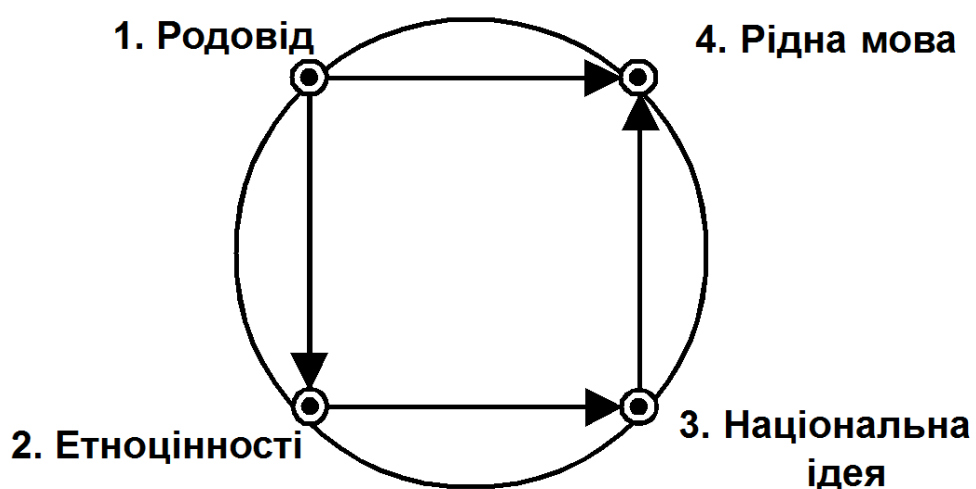

Рис. 1.4. Базові вартості українського менталітету як його найсуттєвіші ознаки (за А.В. Фурманом [119, с. 24])

«Од Трипільської культури до Київсько-руської цивілізації, зазначає П. Кононенко, – це час кристалізації українського етносу з його територією, мовою, вірою, державою, мистецтвом, культурою. На цьому етапі з самою Природою формується тип хлібороба, будівника, воїна, державця, в психіці якого органічно поєднується бачення свого й інших народів (релігій, мов, культур), ліричне, епічне (емоційне та раціональне) й трагедійне сприйняття світу, інтелектуалізм з «антеїзмом», – а в руслі усього того – і апологетичне, але й аналітично-критичне ставлення до свого єства та буття...» [46, с. 214]. Наочним підтвердженням зазначеного є першоукраїнський літопис «Велесова книга», яка своїм фактом стверджує, що Праукраїнська цивілізація була високорозвинена й «аніскілечки не пасувала перед давньоєгипетською, давньогрецькою, давньоримською чи навіть давньоіндійською, а була попередницею і джерелом для багатьох із них» [94, с. 140].

Проблема етнонаціональних святинь і вартостей розв'язується кількома способами: або в контексті визначення християнського виховного ідеалу [12; 132], або в концептуальному обґрунтуванні системи національного виховання [14; 45; 47], або як розвиток аксіології [52, с. 124–138] і постання аксіопсихології, котра проектує «фундаментальну філософську категорію духу крізь призму людської активності, онтологічним носієм якої є особистість як духовний суб'єкт, а його головним атрибутом – ціннісно-сміслового свідомість» [42, с. 8–9]. І все ж, очевидну перевагу з-поміж наукових підходів до висвітлення зазначеної проблеми мають ті, які поєднують наукові і релігійні канони пізнання світу, загальнолюдські, національні, групові та особистісні вартості, нарешті утверджують ціннісно-змістове наповнення актуального культурно-освітнього простору суспільства й системи українського виховання зокрема.

У цьому відношенні вигідно відрізняється від інших концептуальний підхід О. Вишневського до обґрунтування системи вартостей як фундаменту українського виховання [14; 47, с. 78-122]. Ідеальна природа вартостей

свідчить про те, що вони, з одного боку, є предметом визнання і віри, репрезентують стан духовності людини і суспільства, а відтак мають як інтелектуальну складову, так і ірраціональну, містичну, з іншого – підлягають упредметненню, тобто певному матеріально-поведінковому втіленню, що робить їх доступними для сприймання, збагачення, поширення. Причому упредметнення виявляється у трьох формах: а) прийняття певного кодексу вартостей, б) популяризація тих чи інших властивостей людської та колективної душі, в) причетність до культурної діяльності у різних аспектах, формах, засобах (філософія, мова, науки, мистецтво тощо). Утверджуючи традиційно-християнську стратегію виховання, автор пропонує оригінальну, у вигляді п'ятирівневої ієрархії, або «піраміди», систему вартостей українського суспільства: на вершині знаходяться абсолютні вічні вартості (віра, надія, любов, доброта, краса, чесність, свобода та ін.), які впливають із потреб вселюдського життя і визначають зміст морального виховання; нижче функціонують національні вартості (українська ідея, державна незалежність України, самопожертва у боротьбі за свободу нації та ін.), які обумовлені державотворчими процесами й сутнісно характеризують систему національного виховання; ще нижче діють громадянські вартості (прагнення до соціальної гармонії, відстоювання соціальної і міжетнічної справедливості тощо), які спричинені потребою побудови демократичного суспільства й окреслюють зміст громадянського виховання; іще нижче існують сімейні вартості (подружжя вірність, піклування про дітей, піклування про батьків і старших членів сім'ї тощо), які впливають із потреб побудови міцної сім'ї й відображають систему сімейного виховання; найнижче, у підґрунті «пірамідальної» моделі знаходяться особистісні вартості (орієнтація на пріоритет духовних ідеалів і цінностей, внутрішня свобода, особистісна гігієна, воля, мудрість та ін.), які залежать від спрямувань окремої особи та визначають зміст її виховного простору, точніше її персоніфікованої аури щохвилинного примноження істини, добра, краси, гармонії. У результаті не тільки світоглядно реалізується основна формула кожного українця:

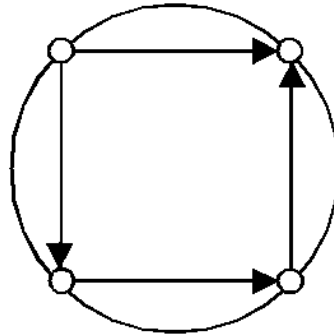
«Служити Богові та Україні», а й утверджується ідеологія багатоаспектного творення життєвого процесу української нації – держави, суспільства, сім'ї, особистості.

У структурі українського менталітету універсально-своєрідною, цементуючою субстанцією є національна ідея. Вона: а) фундаментально зумовлена природно-космічними чинниками, котрі заховані в глибинах етнобуття і свідомості, у т.ч. колективному несвідомому; б) соцієтально залежна від форм історичного буття нації (сімейних, родових, соціально-економічних, політичних та ін.) й водночас впливає на них, постає як «життєдайна свідомість», джерело культурно-історичної динаміки; в) історично визначається духовним та культурним розвитком нації як суб'єкта, котрий самоусвідомлює і самовизначає свою унікальну окремішність серед інших народів світу та турбується про власне рівноправне самозбереження; г) культурно визріває в доглибинних пластах народного руху, національної культури, отримуючи вітальну визначеність у діяльності національної еліти і практичне втілення у досвіді виховання, освіти, пропаганди; д) духовно виявляє себе як склад народу, його національний характер, традицію, звичаї, менталітет загалом [див. 14; 46; 58; 90 та ін.].

Національна ідея, як слушно зауважує О. Тимошенко, «не є расово-ідеалістичною ідеологією, а тим більше – державною», її також «не слід шукати на рівні політики, як це роблять імперські нації»; вона знаходиться на рівні культури, тому «розлита в культурі й становить собою її життєдайну систему» [90, с. 116, 102]. Для тотально-позитивного утвердження української національної ідеї потрібна всезагальна переорієнтація вітчизняного громадянського загалу на вищєокреслену систему суспільних вартостей і щонайперше – християнський ідеал. Це створить повноцінне засадниче підґрунття для покладового посилення світоглядної і життєствердної дії національної ідеї (рис. 1.5).

1 — ставлення людини до Бога як Абсолюта Добра і до України як Неньки-Батьківщини

4 — соціальний захист як розгорнута картина фізичного, соціального і духовного самоствердження і розвитку особистості в суспільстві

2 — консолідація громадянського суспільства на засадах соборності, єдиного віросповідання, культуротворення і державотворення

3 — свобода як принцип стосовно кожного окремого члена суспільства, громадянина держави і всього народу загалом

Рис. 1.5. Основні умови-складові національної ідеї [119, с. 26]

Отож ставлення до Бога, консолідація громадянського суспільства, повна свобода дії і надійний соціальний захист населення – основні умови-складові, за яких національна ідея не тільки існуватиме об’єктивно та виправдає свою історичну місію, а й стане рушієм конструктивного культуротворення і державостановлення. «Бо вона, – пише П. Кононенко, – універсальна, як Космос, Земля, Україна. Найвищою мірою суголосна з ідеалами суверенної, правової, демократичної, гуманної Держави, Вітчизни, спраглих щасливої долі людей. Вона одна є гарантом здійснення Україною великої історичної місії»[46, с. 38–39]. Проте ще раз підкреслимо: тільки тоді, коли є ненасильницькою, освячена християнськими вартостями й у вітокультурному відношенні стоїть вище будь-яких ідеологічних, політичних, державницьких інтересів.

Рідна мова – візитка українського менталітету у загальносвітовій історії людства. «Мова – це аналог природного буття, духовної сфери, характеру й долі народу, і – як народ – має свій внутрішній – єдиний і неповторний! – лад; як і народ, свою ментальність» [46, с. 44]. Ось чому митрополит Іларіон

(Іван Огієнко), всіляко обстоюючи українську літературну мову, із десяти заповідей свідомого громадянина першим називає таку: «Мова – то серце народу: гине мова – гине й народ» [70]. А ще раніше Костянтин Ушинський підкреслює: «Мова народу – кращий, що ніколи не в'яне і вічно знову розпускається, цвіт усього його духовного життя, яке починається далеко за межами історії... Мова – найвеличніший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, живущі та майбутні покоління народу в одне велике, історичне живе ціле» [93, с. 115].

Створені А.В. Фурманом четвертинні схеми багатовимірної структурно-функціональної будови українського менталітету мають під собою не лише концептуальне, а й онтологічне і суто феноменологічне підґрунтя. Вони відображають емпіричну, повсякденну плинність життєвого процесу диференційовано та ієрархічно. Тому наступним дослідницьким завданням обстоюваного пошуку було створення категорійної матриці українського менталітету, яка б виконувала засадничі теоретико-методологічні функції. У результаті вивчення горизонтальних і вертикальних зв'язків структурних складових аналізованого феномена за допомогою низки філософських категорій (загальне, особливе, одиничне, конкретне й універсальне) вдалося створити категорійну модель менталітету українського народу (див. [119, с. 28]). Ця матриця характеризується фундаментальністю теоретичного пізнання того, що являє собою український менталітет як вітакультурний феномен. І справа не тільки в тому, що осяжна наукова і публіцистична література не містить чогось подібного, тобто логічно і фактологічно обґрунтованого. Найважливіше, що чи не вперше вдалося з описового рівня мислеаналізу менталітету як надскладного об'єкта інтерпретації піднятися на пояснювальний, власне теоретичний.

По-друге, сутність менталітету обґрунтовується за допомогою світоглядних універсалій (тобто категорій культури), які у взаємодії і щепленні задають цілісний узагальнений образ людського світу, зосереджують історично накопичений етносом соціальний досвід, є

своєрідними глибинними програмами життєактивності різних спільнот. Саме на фундаментальний статус універсальї культури в людському бутті вказують філософські системи минулого і теперішнього [3; 4; 15; 24; 60; 89].

По-третє, пропонується матриця розкриває логіку становлення індивідуального і колективного менталітетів, а також соціетальної психіки, яка конкретизується у змістовній наступності категорій-універсальї двох векторів («життя – культурність – свідомість – духовність – віра» і «життя – поведінка – національний дім – родовід – добро»), що виявляють основний закон генезису менталітету як вершинний шлях менталеформування: життя – спілкування – національна свідомість – рідна мова – слово.

По-четверте, здобута категорійна модель менталітету відображає абсолютні (вічні) та основні національні вартості сучасного українського виховання. Зокрема, це наочно підтверджує кодекс вартостей, запропонований О. Вишневським [14]: віра, добро, краса, свобода, воля (сумління), вітальність (оберігання життя), національна ідея, національна свідомість (гідність), любов до рідної культури, мови та ін.; це найвищі ідеї і цінності нагальної суспільно-державної світобудови українства й водночас менталетворчі потенції культурно-історичного утвердження української нації у царині сучасної цивілізації.

По-п'яте, відкрита категорійна матриця української ментальності реалізує раціогуманістичний підхід у методології психологічної науки, що вперше обґрунтований Г. Баллом [5]. Це означає, що вдалося домогтися певного синтезу в пізнанні аксіологічних та методологічних настановлень під час дослідження аналізованого феномена. Крім того, гармонія обстоюваного категорійного поля може бути «прочитана» на трьох рівнях розуміннево-екзистенційного занурення в окреслену психокультурну реальність: а) наукового тексту як система універсальних значень (категорій, термінів); б) публіцистичного або комунікативного акту відображення соціетальної дійсності як спектр емоціогенних смислів (символів); в) сценарію мистецького дійства як потоку психічних образів і душевних станів

індивідуальних та колективних суб'єктів-носіїв ментальності. Все це істотно утруднює здійснення мислєдїяльнїсної роботи із «живою» ментальністю українського народу та різноманїтними – явними і прихованими – механїзмами її вияву.

Отже, для створення ескїзу теорїї української ментальності особливе значення має використаний метод категорїального синтезу, сутнїсть якого полягає у: а) початковому виокремленнї найунїверсальнїших категорїй, якї у рїзних аспектах і ракурсах характеризують психокультурне явище, б) далї побудовї категорїйного «каркасу» або матрицї як основоположного підґрунтя новостворюваної теорїї, й нарештї, в) проведення синтезу змістових трактувань та інтерпретацїй вїдповїдних категорїй, їх блоків і систем, що у взаємодоповненнї вибудовують своєрїдну споруду – теоретичнї засади менталїтету. В процесї збагачення змісту вїдїбраних для аналізу категорїй-концептїв, як свїдчить вищєподаний науковий матерїал, культуротворча теоретична схема одержує бїльш повний опис і пояснення. Очевидно також, що обстоювана категорїйна матриця потребує подальшого обґрунтування з мїждисциплїнарних та рацїогуманїстичних позицїй.

1.2. Переваги і недолїки психокультурної органїзацїї суспїльного життя українцїв

Характеристику нацїонального менталїтету як винятково складної психодуховної інстанцїї можна одержати лише за умов реалїзацїї вимог обґрунтованого А.В. Фурманом «методологїчного квадрату» [105, с. 22], який визначає унїкальнїсть і водночас єднїсть основних сфер духовного виробництва у такому чотириетапному циклї: теорїя – методологїя – технологїя – практика (досвїд). Так, новостворена теорїя ментальності має бути вдосконалена у вїдповїднїй методологїї, конкретизована в технологїї перетворення соцїуму, культури і ментальності та перевїрена на

об'єктивність експериментальною (передусім освітньою) практикою, організаційним досвідом.

Б. Гершунський ґрунтовно розрізняє індивідуальний, суспільний та соціумний (соціетальний) менталітети і досліджує останній як «кореневу систему» духовності, яка визначає і критеріально забезпечує похідні й досить різноманітні ментальності людей та спільнот, котрі утворюють даний соціум на тому чи іншому етапі його історичного розвитку» [17, с. 133]. Історія ментальностей – один із важливих аспектів всесвітньо відомої Школи «Анналів» (Люсьєн Февр, Марк Блок та ін.) [24]. У сучасному витлумаченні її суть полягає в соціально розмитих умонастроях, неявних установках думки і ціннісних орієнтаціях, автоматизмах і навичках свідомості, динамічних і водночас дуже усталених позаособових утвореннях. «Тому дослідник ментальностей, – на думку А. Гуревича, – має справу не з філософськими, релігійними чи політичними переконаннями або доктринами як такими, – його турбують не теорії, а те підґрунтя, на якому вибудовуються, зокрема, й теорії. В центрі його уваги – образ світу, який закладений культурою у свідомість людей окремого суспільства і перетворюється ними спонтанно, здебільшого поза контролем їхньої «буденної свідомості» [24, с. 10–11].

Згідно із психоаналітичною теорією З. Фрейда, в ньому, передусім, наявні неусвідомлені потяги, що виявляються в обмовках, описах, сновидіннях, забуваннях та довільному продукуванні незвичних асоціацій чи психічних образів [97]. Відповідно до аналітичного підходу К. Юнга, у структурі особистості, крім Еґо як центру сфери свідомості та особистого несвідомого (пригнічені конфлікти), є чи не найглибший пласт психіки – колективне несвідоме, у якому в формі архетипів, або первинних психічних образів («персона», «тінь», «самість», «мудрець» та ін.) утримується увесь духовний спадок людської еволюції – сліди емоцій і пам'яті, думок і переживань [128; 129]. Як зазначає О. Донченко, «однією з надзвичайних здогадок Юнга є визнання того факту, що ми народжуємося не тільки з біологічною, а й із психологічною спадковістю, яка визначає наші поведінку

та досвід. Тому колективне несвідоме утримує психічний матеріал, котрий не виникає в особистому досвіді..., воно мов повітря, яким дихають всі і який не належить нікому» [26, с. 15].

Всезагальність архетипного змісту колективного несвідомого, на погляд А.В. Фурмана, не означає однаковості ситуативних форм його індивідуального та соціального вияву. Щонайперше, на етапі психоїдної дії архетипу утілюваної схильності (установки) до поведінки певного типу в культурній тканині феноменального світу. Мабуть, саме це стимулювало Е. Фрома розмежувати соціальне несвідоме і соціальний характер на тому підґрунті, що «кожне суспільство визначає, які думки і почуття треба допускати до рівня свідомості, а які – залишити несвідомими» [99, с. 336]. До того ж стверджується, що взаємозв'язок менталітету і соціуму складний, неоднозначний [13; 87]. Б. Гершунський, маючи на увазі сучасну Росію, пише: «Ментальність, котра об'єктивно не відповідає критеріально аргументованому та історично інтерпретованому суспільному прогресу, не лише може, а й повинна бути виправлена» [17, с. 116]. В доповнення зазначеному А. Гуревич вказує, що в ході історії, «мисленнєвий інструментарій» людини й суспільства неодмінно змінюється, тому що ментальність як світобачення не тотожна ідеології, котра має справу з продуманими системами думки, й переважно залишається непрорефлектованою і логічно невиявленою. Ментальність – не філософські, наукові чи естетичні системи, а той рівень суспільної свідомості, на якому думка невід'ємна від емоцій, латентних звичок і прийомів свідомості» [24, с. 59].

Із психологічної точки зору, менталітет людей «виявляється через систему поглядів, оцінок, норм та умонастроїв, які ґрунтуються на наявних для даного суспільства знаннях і віруваннях та визначають разом з основоположними потребами й архетипами колективного несвідомого ієрархію цінностей, а відтак, і характерні для представників даної спільності переконань, ідеалів, схильностей, інтересів та інших соціальних установок,

котрі відрізняють цю спільність від інших» [30, с. 27]. Навіть «витоки духовності особи треба шукати не в значеннях, а за ними – в глибинному смислі вчинків людей, історичних подій, епосі» [32, с. 109], тобто в ментальності народу.

Духовний світ ментальності за своєю сутністю має інтерсуб'єктивний характер, тобто утримує велику кількість психічних процесів, утворень і механізмів, які усвідомлюються і раціоналізуються частково й фрагментарно. Звідси надскладна структурна організація психосоціального змісту ментальності, що динамічно поєднує у знятому вигляді опозиційні характеристики життя і діяльності людини – природне і культурне, емоційне і раціональне, несвідоме і свідоме, індивідуальне і суспільне, унікальне й універсальне, інстинктивне і духовне. Природно, що ментальність, утримуючи важкофіксовані витоки культурно-історичного поступу народу, життєво поєднує, здавалося б, несумісне – високораціоналізовані форми свідомості (ідеологія, наука, Церква тощо) і світ людських несвідомих структур та неозначених культурних кодів, що зумовлюють спосіб життя представників певної спільності. Зазначені опозиції, з одного боку, наповнюють ментальність складним біопсихосоціальним змістом, з іншого – розчиняються у її динамічних структурах.

В контексті глибинного осмислення націєствердної проблематики останніми роками окреслилося кілька версій витлумачення природи української ментальності. Водорозділом між ними є витоки і глибина духовних першооснов. Версія О. Бердника – це неоязичництво з відгомоном східного екзотеризму, що густо замішане на українському романтизмі. Тут має місце повна перемога жіночого начала над чоловічим. Автор пропонує святині «нової свідомості» – Мати-Україна, Небесна січ, Церква Святої України, Горня Республіка, Небесна Хортиця, Людська Душа і Духовність.

Етнологи XIX століття, щонайперше І. Нечуй-Левицький [69] стверджують, що до найдавнішого шару української міфології належать уявлення-персоніфікації про Сонце, Зорю, Хмару, Весну, Господаря,

Громовака, Святовита, Купайла, Коляду як богів світлих. Їм протистоять темні (зимові) сили – русалки, мавки, полісуни, польовики, домовики, чорти, відьми, упирі, вовкулаки, Доля і Злидні. Водночас у «Велесовій книзі» згадуються боги Наве і Яве. Перший – бог потойбічного духовного світу (нав – це мрець), другий – матеріального, земного (пор. з терміном «явний»). Прислів'я «цур тобі та пек» донесло до нас древнє знання про богів Цура (звідси – пращур, відцуратися) та Пека.

Згідно з ученням Геродота про походження скіфів, за царювання Таргітая, сина Зевса і доньки Борисфена (Дніпра), з неба на землю впали золоті предмети – плуг, ярмо, сокира і чаша. Їх підняв молодший син Таргітая – Колаксайс, який і одержав царство. Золоті предмети вказують на смисложиттєві витоки буття народу: вони моделюють як Всесвіт, так і скіфський соціум. Плуг і ярмо символізують землеробів та скотарів, сокира – воїнів, чаша – жерців. Поширений на місцевих землях культ Плуга досить незвичний для інших земель. «Небесний Плуг» починався 1 листопада і падав на землю у свято Сварога (25 грудня). Зараз сузір'ю Плуга відповідає Оріон. Отож плуг – об'єднуюче начало головних стихій та сфер Універсуму, є засобом переходу від світу неорганізованого, хаотичного до світу впорядкованого, організованого, від царства природи до владарювання людини (культури). Культ хліба простежується на терені України з найвіддаленіших часів. Хліб – найвище мірило земного устрою життя людини і в цьому розумінні підіймається до рівня святого. Ритуальні дії з хлібом є практично в усіх календарно-обрядових звичаях праукраїнців [119].

До кола головних символів народу належать і етнічні кольори. Жовтий і синій – то священні барви українського народу. Перший відповідає сонячному культу праукраїнців, поклонінню Дажбогу-Сонцю, другий символізує універсум, утворений Дажбогом. Синь – це буття, природа, земний устрій, породжений Богом для людини. При цьому свої геокультурні уподобання українці реально засвідчують логікою свого розселення по світу:

вони селяться переважно в країнах помірного кліматичного кола з індоєвропейськими традиціями та християнською релігією.

Драматична віха української історії – XVI століття. За польсько-литовською Люблінською унією (1569 рік) українці втрачають свої політико-економічні привілеї. Почалася тотальна полонізація вітчизняної знаті, український етнос швидко втрачає свою аристократію як головного носія національної культури й самосвідомості. Національно-етнічне утримується лише в побуті селян і міщан, у звичаях та фольклорі, консервується, втрачає здатність до саморозвитку, набуває рис екзотизму і провінціалізму в очах освіченої публіки. Берестейська унія (1596 рік) ще більше роз'єднала український народ, фактично додавши до православної та католицької церков третю – уніатську.

Неабиякій ерозії (на щастя не фатальній!) підданий менталітет українського народу чужоземним владарюванням упродовж трьохсотп'ятдесятилітньої бездержавності. Загалом наша історія дивовижна на драматичні випадки долі: татаро-монгольське іго, панування Литви, завоювання Польщею, а згодом – лиховісна ніч під Москвою, революційний терор, колективізація, ідеологізація, боротьба за псевдоістину, нищення свого природного і духовного Я. «Намагалися (і намагаються), – критично осмислює українську долю Валентин Горпинюк, – бити нас у саму душу, підрізати крила нашої духовності, доторкнути до живого... То ж дочасно вгамувалася Україна, заскніла душею, зробилася неприкаяною, заговорила різними мовами, заспівала з чужого голосу.

Звідси наша надмірна пасивність, крайній індивідуалізм, аберація мислення («не до духовності, коли не працює економіка»), космополітизм, обездуховлення, а отже, чванство, самолюбство, що межують з рабською приниженістю, улесливістю та егоїзмом, дегуманізація взаємин між собою, з природою, з Богом, а відтак зрада національних інтересів. Така наша натура, тобто ментальність, – говоримо про себе. Ми майже стали анонімною масою, заблуканими вівцями, хоча й проголошуємо про свою національну

винятковість. Усвідомлюємо себе, свою ментальність скоріше на тілесному рівні, ніж на емоційно-духовному. Маємо душу живу, а не душу духовну. Вона така широка (навстіж) – хоч конем грай. І грають! Політики, ідеологи від різних партій, західні економісти, «нові» українці. Отож весь наш соціальний поступ – з гороб'ячий скік»[18].

Публіцистичний відступ від стилю викладу обсяжного емпіричного матеріалу з проблематики психокультурної плинності українського менталітету виправданий не тільки тому, що найповніше змальовує об'єктивну картину стану справ того, хто ми – українці – є як державо- і суспільствотворці. І зовсім не тому, щоб самопринизити себе чи поіронізувати над нетямущістю благодійної української вдачі. Навпаки, для нас не менш реалістичними видаються літературно-характерологічні описи позитивної ментальної енергетики української душі і національної духовності, що їх подають письменники, науковці, мислителі [21; 36; 41; 46; 49; 51; 53; 69; 72; 74; 75; 77 та ін.]. Попередні висвітлення вмотивовані головним – можливістю зіставити психокультурні портрети духовного життя нації із науково структурованими результатами дослідження соціетальних особливостей українського суспільства, що здійснене Оленою Донченко [26].

Отож Україні як суспільству характерні [див. 119]:

1) інтровертованість, оскільки соціалізований українець має Бога в душі, живе відповідно до Божих заповідей, ним всіляко підтримується пантеїзм української примітивної релігії [69]; він комфортно почуває себе вдома і на своїй території, ним обстоюється індивідуалістичний культурний цикл, авторитет ідеї і боротьба за неї, на нього має здебільшого відчутний вплив родовідна селянська традиція [132]; він сповідує традиціоналізм й, відповідно, в матеріальній і духовній культурі, схильний канонізувати внутрішнє духовне життя, є прихильником «малих груп» (сім'я, братство, громада, спілка), психологічно готовий до громадянського суспільства; йому властиві терплячість, виносливість, урівноваженість, неагресивність, пасивність, миролюбність, але непокірність і навіть упертість, замішаних на

внутрішній свободі; він не готовий до швидких і радикальних (реформаторських) змін, тому надає перевагу поступовості і стриманості; для нього типовою є установка на перетворення себе, а не оточення, звідси перевага особистого над суспільним, тенденція до ситуативного утвердження власного Я і самоактуалізації; йому притаманні мрійливість та ніколи незавершене прагнення до правди, власної досконалості; він індивідуаліст: хоче мати свій шмат землі, будинок, господарство тощо, а тому не любить підкорятися, принижує близькі авторитети, неспроможний створити свою владу, більше живе своїм духовним життям та уявленнями про реальний світ;

2) раціональність соціетальної психіки, котра вказує на те, що український загал: зорієнтований на сприйняття будь-чого в деталях, піддаючи все поелементному і завершеному аналізу; не сприймає самі ідеї чи абстрактно сформульовані проблеми, вони мають бути чітко висвітлені й забезпечені засобами та планами їх впровадження чи розв'язання; буде прагнути заповнити прогалини в неповному розгортанні (теоретичному і практичному) ідеї, процесу, задуму; сприймає навколишній світ як диференційований взаємопричинений смисловий простір, неспроможний швидко перебудуватися і змінити поведінкові, діяльнісні чи цілепокладальні установки; вирізняється певним напруженням, обумовленим потребою зберегти усталені форми і сутності відношень між вітальними об'єктами; характеризується планорозмірністю, наступністю, помірністю та уникає швидкої зміни рішень, стратегічних програм дій, хоч і замулює ці властивості своєю надмірною емоційністю та нерозвиненою практичністю, наслідком яких є піклування про логіку міжособистісної безпеки та оборони свого персонального простору;

3) емоційність національної культури, котра виявляється в: нетрадиційній логіці образів і почуттів, котрі виводяться з досвіду здорового глузду; відносності правди і неправди, розмитості норм, законів, етичних принципів; безпосередності під час зносин з іншими суспільствами і культурами, зокрема, схильності навіювати їм свої емоції і почуття;

невимушеному декларуванні нового концептуального світу; переважанні творчої та ініціативної етики над здоровим глуздом і раціональністю; нерозвиненості конструктивних складових прагматичного і науково побудованого життя; неспроможності навчатися на досвіді власного історичного минулого; певній імпульсивності, непродуманості і непередбачуваності суспільного життя; тенденції до міфологічного життєздійснення; переживанні так званого «дистресового» досвіду, тобто в породженні внутрішньосуспільних конфліктів неконструктивної природи; схильності обстоювати свої недоліки, повторювати власні помилки та чинити опір проведенню реформ; підвищеній рефлексивності, яка відволікає від конкретних справ; низькому рівні розвитку соціального інтелекту, а тому створює ідеальне середовище для розповсюдження міфологем і пліток, котрі компенсують людям здоровий глузд; міфологізації демократії та відволіканні громадян від реальної участі в державному будівництві; переважанні цінностей добра і свободи над агресивністю; надмірній почуттєвості за пропорційно слабких волі та інтелігентності; соціальному фаталізмі, себто вірі в автоматизм культурного поступу; недостатності соціальної волі, котра компенсується в духовно-креативних процесах-результатах (поезія, пісня, література) та відображається в непостійності поглядів та орієнтацій; нездатності до героїчно-драматичного сприйняття народного життя; потребі допомогти слабшим, високорозвиненім альтруїзмі; неагресивності та правовій лояльності;

4) сенсорність психокультури українського суспільства обумовлюють: здатність українського народу захищати свою землю (ідеал – «вільна Україна») і традиційні вартості («дух народу», його самобутність і культура); самопіднесеність, свобода і рівність (звідси, наприклад, козацтво як захисник духовно-емоційних цінностей); культивування реальних життєвих відчуттів і прив'язаність до матеріального з домішками приземленого прагматизму; діловитий індивідуалізм без індивідуальностей (М. Шлемкевич); високу прив'язаність до власного дому; особливу

рефлексивність, котрій властиві переживання приємних відчуттів і прагнення до самовдосконалення; скромність і водночас самодостатня оригінальність народної культури; неквапливість рішень, ділову мотивацію, уміння все гарно робити своїми руками, любов до землі і рутинної праці, орієнтація на корисний кінцевий результат; установку братися тільки за реальні справи, бажання дії, а також проста, гармонійна, правдива та естетична міфологічність; «мрійливість серця», в якому уява тримається на фактах; ліричність і сентиментальність, котрі пригнічують природні прагматичність і заклопотаність; любов до комфорту, неприйняття конфліктів і гучних скандалів, непоквапливість й уміння лавувати, уникаючи драматичних колізій; надмірну, почасти невиправдану, етичність;

5) інтернальність українського соціуму з переважання емоційної складової, котра породжує його внутрішній конфлікт, дистресові та невротичні стани, а відтак характеризується: чергуванням сильних і слабких сторін спільноти, її зрілістю й водночас обмеженою самостійністю, відповідальністю і сумнівною послідовністю, народною мудрістю і низьким соціальним компонентом, свободолюбивістю, особистою самодосконалістю, неприйняттям насильства над собою й разом з тим невдоволеністю життям; безтурботним ставленням влади до своєї безпеки та її опертя на могутність української спільноти; ініціативністю й самостійністю громадян й одночасно не підпорядкованість владі та авторитетам, терпимістю і толерантністю в міжнаціональних зносинах, схильністю визнавати авторитет ідеї за умов її всезагальності і зрозумілості; тенденціями переходу неагресивності у пасивність, а свободолюбства – в ізоляцію і відхід від реальності, розмежуванням інтересів, цінностей та ідеалів не тільки по відношенню до життя, власності, а й стосовно природи й суті українства як соціальної спільноти;

6) екзекутивність (жіночість) українського соціального загалу, котра характеризується наявністю таких ознак: помірність у діях, реальна перевага споживання над творенням; пізнання дійсності засобами рефлексивного

мислення, уявлення і вражень; успішність в описанні духовних пошуків без спроби щось реально змінити в суспільстві; зведення реформаторської діяльності до створення образів та ідей, котрі немає кому реалізувати; переважання слухняності, сумлінності, навіюваності і романтичності основного загалу населення над самодостатністю, впертістю, розсудливістю; привабливість соціального оточення завдяки ореолу ліричності, загадковості, непояснювальності, непередбачуваності; помітна трагедійність, страждальність і моральність життєвого процесу, в центрі якого перебуває жінка-мати; персоніфікація рідної землі (образи Неньки-України, матері-природи); певна незахищеність, апатичність, наївність, потреба в сильному і вольовому союзникові, без чого важко вирішити завдання внутрішньої інтеграції, визначення своїх інтересів й активізації соціальної волі, соціокультурної самоідентифікації народу; притаманна внутрішня конфліктність як наслідок жіночого зосередження на вузькогрупових та індивідуальних інтересах; слабкість соціального характеру, яка спричинює невідповідність реальних соціальних змін жодному реформаторському плану чи проекту; відсутність духовних резервів, психологічних засобів, щоб розв'язати актуальні соціальні проблеми; пошук суспільством засобів (у т.ч. військових) самозахисту, постійне самоекспериментування.

Природна складність обстоюваного предмета дослідження ставить, на погляд А.В. Фурмана, проблему вибору раціогуманістичного підходу як основного методологічного орієнтиру в організації продуктивної мислєдіяльності. Це також означає, що архітектоніку української ментальності вичерпно не висвітлює жодна з історіографічних розвідок, соціокультурних версій, наукових концепцій. Майже повну картину маємо за їхнього сукупного опису наших духовних витоків, соціокультурної тематики та буремного сьогодення.

Висновки до розділу 1

1. Психокультура українського соціуму як культурно-історична і соціально-психологічна феноменальна даність – це багатовимірне надскладне явище просторового життєпотoku нації, що характеризує психобудову її унікального соціетального світу в усіх його вселенських ракурсах, аспектах, контекстах. Відтак, як зазначає А.В. Фурман [119], вона – альфа й омега культури народу, його надійний моральний провідник і духовний учитель у драматичних лабіринтах історичної долі як неперервної боротьби українства за фізичне виживання, державне утвердження, життєтворчу реалізацію, духовну соборність. У цьому загальному контексті найфундаментальніший факт полягає в тому, що, попри всілякі примхи історії й повороти фортуни, менталітет українського народу стався, зберігся і нині є головною реальністю сучасного цивілізованого світу.

2. Визнана складність наукового дослідження психокультурного ресурсу українського соціуму ґрунтується на тому, що цей феномен має численні системи координат, які визначають його інтенційний зміст, психоорганізацію, формовиявлення. Багатоманіття складових, компонентів і ознак породжує його важкоздоланну змістовну, щонайперше психокультурну, інтерпретацію. У зв'язку з цим, нагальною є потреба створення міждисциплінарної теорії менталітету, центральну ланку якої може становити категорійна модель українського менталітету А.В. Фурмана, яка утверджує соціокультурну парадигму як загальносвітоглядний орієнтир в організації наукового пізнання цього явища і має відповідне методологічне підґрунтя в обґрунтуванні чіткої системи культурних універсалій.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ЯК ЧИННИК ПСИХОКУЛЬТУРНОЇ ЗРІЛОСТІ ДЕРЖАВИ

2.1. Президент як гарант Конституції України: від соціальної політики до добробуту громадян

У державному механізмі України, побудованому на засадах законності, республіканізму, народного суверенітету та розподілу влад, Президент є лише одним з вищих органів державної влади (поряд з парламентом, урядом, Верховним Судом, Конституційним Судом), тобто підпорядкований тільки народу. Він стоїть не над гілками влади, а між ними, забезпечуючи єдність державної влади і злагоджене функціонування її гілок. Конституція України не містить чіткого і вичерпного переліку функцій Президента України, перераховуючи їх упереміш з цілями і повноваженнями. Визначення Президента виключно як глави держави обумовлює надання йому певних повноважень по відношенню до інших органів, що входять до всіх гілок державної влади. Конституцією передбачено виконання Президентом більше тридцяти важливих функцій. Всі функції, конституційно покладені на Президента України, складають логічно завершену систему, визначальне місце в якій займають два важливі напрямки його діяльності – забезпечення єдності державної влади та представництво держави.

У структурній організації Української держави Президенту України належить особливе місце, оскільки він уособлює державу, виступає від її імені і забезпечує узгоджене функціонування всього державного механізму. Зважаючи на таку характеристику статусу Президента України слушною є думка про те, що він відповідно до Конституції України має широкі повноваження з контролю у сфері державного управління. Такі права йому надані як главі держави, гаранту державного суверенітету, територіальної

цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Вони стосуються як формування організаційних засад системи виконавчої влади, так і змісту її функціонування.

Класифікуючи повноваження Президента України залежно від місця їх здійснення та поширення, можна виокремити зовнішні та внутрішні права й обов'язки глави держави. Залежно від особливостей суспільних відносин, у яких здійснюються повноваження Президента України, їх слід поділяти на такі: повноваження, які здійснюються щодо певних суб'єктів – народ України, посадові особи, іноземні громадяни, органи державної влади. повноваження, які здійснюються у сферах державно-суспільного життя – економічній, соціально-культурній та адміністративно-політичній сферах повноваження, пов'язані із досягненням різних загальнодержавних цілей (повноваження за об'єктами діяльності).

Конституцією України закріплено правовий статус Президента України як глави держави через визначення його гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності, Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. В єдності цих функцій основним завданням Президента є загальне забезпечення дотримання усіх положень Основного Закону та, насамперед, закріплених у ньому прав і свобод людини і громадянина, що згідно зі ст. 3 Конституції України [7] визначають зміст і спрямованість діяльності держави. І якщо утвердження та забезпечення прав і свобод людини визнано головним обов'язком держави в цілому, що приводиться до виконання шляхом реалізації усіма державними органами та суб'єктами державного управління їхніх функцій у рамках визначеної законом компетенції, лише на Президента Основним Законом покладаються повноваження гаранта прав і свобод людини, конституційного ладу та державного суверенітету.

У системному поєднанні цих завдань статус Президента України втілює функції щодо загального забезпечення балансу публічних (загальносуспільних, національних) і приватних інтересів, що є

перманентним для підтримання в суспільстві загальної злагоди та єдності. При цьому визначальним є те, що діяльність Президента має конституційну основу і здійснюється лише в межах Основного Закону.

Питання щодо визначення й оцінки його ролі саме в якості гаранта добробуту залишаються відкритими для наукового пошукування. При цьому особливий інтерес представляють аспекти його участі в окремих сферах суспільного життя, що характеризуються достатньо високим рівнем соціальної та громадянської чутливості. Разом із тим дослідження окремих аспектів діяльності глави держави, насамперед, у сферах суспільного життя, найбільш чутливих до будь-якого державного впливу, дають можливість, на наш погляд, більш повно і комплексно оцінити цей інститут з точки зору його функціональної багатогранності та суспільно-правової значущості.

Специфічність інституту Президента України полягає в тому, що він виступає, з одного боку, інституційною формою посту глави держави, який вже за визначенням посідає найвище місце в ієрархії інститутів влади, а з другого – втілює в собі характерні особливості й функціональні ознаки органу державної влади, беручи до уваги інституційний характер системи організації останньої. Обґрунтованим видається твердження про те, що Президент є органом держави, що представлений громадянином України, конституційно наділений відповідними державно-владними повноваженнями для реалізації визначених завдань і функцій, який входить до єдиної системи органів державної влади України і діє відповідно до встановлених правових норм.

Виборність Президента народом значно підносить його роль у процесах реалізації державної влади, насамперед, у разі застосування механізмів державного втручання у сферу приватних інтересів осіб. Це обумовлюється тим, що обраний безпосередньо народом Президент набуває представницьких повноважень як виразник інтересів громадян, водночас як глава держави він виступає від її імені (частина перша ст. 102 Конституції України), у тому числі у внутрішніх відносинах держави з її населенням. У

сукупності цих властивостей статус Президента характеризується достатньо високим ступенем незалежності стосовно інших органів державної влади та дискретності щодо прийняття рішень згідно з Конституцією України. Відповідно його участь у певних суспільних відносинах служить гарантією додержання балансу публічних і приватних інтересів.

У науковому плані цікавість представляють питання щодо забезпечення балансу публічних і приватних інтересів у разі примусового відчуження об'єктів права приватної власності для суспільних потреб, що мають також практичне значення з огляду на недостатність їх правового врегулювання в національному законодавстві.

Президент П. Порошенко завжди у своїх публічних виступах акцентує на тому, що добробут українців, забезпечення гідних умов життя пересічних громадян та підвищення соціальних стандартів у державі є одним з перших пріоритетів його роботи як Глави держави та всієї влади. «Добробут людей – це є перший пріоритет мій і перший пріоритет держави», – заявив Петро Порошенко в інтерв'ю українським телеканалам у грудні 2015 року. З метою досягнення цих цілей влада працювала і працює на формування фінансової основи, яка б дозволила їх реалізувати. «Наша позиція була абсолютно принциповою – ми маємо забезпечити проведення таких кроків, які дозволять нам мобілізувати, сконцентрувати, накопичити кошти, зароблені в Україні. Зроблені перші кроки, сформований відповідний резерв», – зазначив Президент. Це дозволило збільшити розмір мінімальної пенсії, заробітної плати для працівників бюджетної сфери та прожиткового мінімуму в Україні до 3200 грн. (2017 рік). «Навіть маючи інші, дуже необхідні кроки, щодо інвестицій, підтримки інших галузей, маємо бачити пріоритет у вигляді підтримки соціальних стандартів життя. Люди мають побачити, переконатися і в прозорому режимі повірити, що держава робить все можливе для того, щоб спрямувати перші гривні, які отримані, на забезпечення підтримки соціальних стандартів. Наголошую на тому, що ми

також будемо робити рішучі кроки для підвищення соціального захисту людей», – заявив Петро Порошенко у 2016 році.

Говорячи про політику щодо виплати субсидій у 2016 році, Президент зазначив: «Маємо спрямувати на ті субсидії, щоб ніхто в Україні не сплачував більше 10% свого доходу за будь-які енергетичні витрати. Цифри у платіжках – це не є на сьогоднішній день ризику, загрози добробуту. Оформіть субсидію. Зробіть ті кроки, які дозволять державі спрямувати вам ті 24 мільярди, які сьогодні забезпечені, зарезервовані для того, щоб сплатити за вас ці позиції» [див. 61].

Весь комплекс заходів, що обіймає соціальна політика Президента України, зосереджується на тому, щоб відповідно до наявних фінансових можливостей забезпечити органічне поєднання макроекономічної трансформації із соціальною спрямованістю реформ. У цьому зв'язку здійснювана соціальна політика базується на реалізації того, що вона має бути, по-перше, адекватною стану економіки, по-друге, сприяти виходу з кризи, і по-третє, забезпечувати задоволення мінімально необхідних стандартів життєвого рівня населення. Водночас весь комплекс заходів соціальної політики спрямовується на збереження та відтворення трудового потенціалу народу, утвердження необхідної мотивації продукуючої праці, запобігання масовому безробіттю, прогресуючому розпаду соціальної сфери – охорони здоров'я, освіти, культури, інших галузей сфери соціальної інфраструктури.

Вся суть діяльності Президента – висока відповідальність перед народом в кінцевому підсумку визначатиметься здатністю втілення в життя цих складних завдань: їх реалізація здійснюватиметься по таких основних напрямках.

Основний зміст політики соціального захисту працездатного населення зводиться до утворення необхідних умов підвищення кожним трудівникам свого добробуту за рахунок особистого трудового вкладу, підприємництва та ділової активності. З цією метою Президент України

ініціюватиме скасування існуючих нині штучних обмежень фонду споживання, проведення політики не стримування, а стимулювання ефективного платоспроможного попиту.

Стрижневим питанням, на якому буде зосереджено першочергову увагу, стане поетапне здійснення глибокої структурної реформи заробітної плати, що матиме за мету забезпечення переходу від діючої моделі, що зорієнтована на низьку ціну робочої сили і високу частку безкоштовних соціальних послуг до нової моделі, яка передбачає високу ціну робочої сили і платне задоволення відповідних послуг. Проведення такої реформи дасть змогу не лише суттєво збільшити частку заробітної плати в структурі суспільного доходу, підняти її обсяги до зрослого масштабу цін, а й істотно зменшити тиск соціальних втрат на бюджет держави. Суттєве зростання ціни робочої сили матиме винятково важливе значення і з точки зору її захисту в процесі входження України в світовий економічний простір. В процесі реформи оплати праці будуть здійснені заходи щодо впорядкування регулюючої функції мінімальної заробітної плати. Мінімальна заробітна плата не повинна бути нижче офіційно встановленої межі малозабезпеченості. Принциповою позицією Президента України є й те, що в період між черговим введенням нового розміру мінімальної заробітної плати повинен діяти механізм його індексації. Рівень такої індексації визначатиметься відповідно до конкретної економічної ситуації.

Важливим заходом реформування системи оплати праці має стати забезпечення прогресивних змін у співвідношенні між тарифною і надтарифною частками оплати праці. Йдеться про необхідність підвищення частки тарифу в середній заробітній платі від критичного рівня (15-25 відсотків) до оптимальних розмірів (70-80 відсотків). Це сприятиме підвищенню продуктивності праці і забезпечуватиме оптимальну, обґрунтовану міжгалузеву, міжкваліфікаційну, міжпосадову диференціацію заробітної плати. При реформуванні системи оплати праці особлива увага приділятиметься обґрунтованому встановленню міжгалузевих коефіцієнтів у

Генеральній тарифній угоді, які передбачали б встановлення рівнів оплати праці в різних галузях народного господарства залежно від трудомісткості, шкідливості виробництва і кваліфікації працівників. Використання прийнятих коефіцієнтів по оплаті праці має бути обов'язковим для підприємств усіх форм власності.

У зв'язку із здійсненням лібералізації цін та валютного курсу вжито комплекс заходів з метою нагромадження необхідних фінансових ресурсів для здійснення відповідної допомоги по безробіттю, збереженню робочих місць в процесі роздержавлення та приватизації, стимулювання розвитку малих підприємств та індивідуальної трудової діяльності, запровадження системи громадських робіт, фахової перепідготовки осіб, що втратили роботу. Водночас будуть вжиті заходи по суттєвому піднесенню функціональної ролі та рівня роботи служби зайнятості. Водночас буде реалізовано спеціальну програму захисту малозабезпечених багатодітних і неповних сімей, непрацюючих пенсіонерів, інвалідів. Буде запроваджено щомісячне індексування грошових виплат зазначеним категоріям населення відповідно до фактичних темпів інфляції.

У зв'язку з лібералізацією квартирної плати та комунальних платежів встановлено відшкодування витрат на оплату житла з урахуванням матеріального розшарування населення. Рівень дотацій передбачається поступово знижувати таким чином, щоб оплата житла не перевищувала 15 відсотків середньомісячного грошового доходу окремої сім'ї. Для соціально незахищених громадян допомогу у зв'язку з підвищенням плати за житло передбачається надавати адресно, використовуючи при цьому таку форму компенсацій, як майнові сертифікати (житлові ваучери).

Президент та Уряд України ініціюватимуть проведення глибокої пенсійної реформи, забезпечення справедливої системи пенсійних виплат з урахуванням трудового вкладу особи.

Увага місцевих органів самоврядування зосереджуватиметься на ефективній реалізації принципу адресності соціальної допомоги, що

здійснюватиметься на диференційній основі в грошовій та натуральній формах, у вигляді необхідної медичної допомоги, різного виду комунальних та побутових послуг, фінансових пільг. Держава запроваджуватиме моральні та фіскальні стимули утворення та розширення сфери діяльності територіальних фондів соціальної підтримки населення, розвитку благодійних організацій.

Важливим напрямом соціальної політики стане передача у приватне користування населення державного майна, забезпечення на цій основі формування широкого прошарку акціонерів, їх реальної участі у розподілі прибутків. Президентом України буде ініційовано прийняття законодавства, що надійно захищатиме права акціонерів. Будуть внесені пропозиції по створенню системи державного страхування депозитних вкладів населення, поточної індексації заощаджень в ощадних касах, поетапної компенсації втрат минулих заощаджень шляхом їх конверсії у майнові активи.

Предметом постійної турботи Президента є сприяння всебічному державному захисту інтелектуального потенціалу суспільства, його ефективному використанню та примноженню, неухильному зростанню ролі та престижу інженерно-технічних кадрів, менеджерів, наукової та творчої інтелігенції – вчених, діячів літератури та мистецтва, медиків, вчителів, працівників закладів культури, еквівалентній оцінці та оплаті їх праці.

Президент України все робитиме для запобігання комерціалізації та забезпечення стабільного фінансування та державної підтримки розвитку духовної сфери, освіти, науки і культури. Водночас стимулюватиметься розвиток недержавних закладів науки, культури, освіти, як і становлення страхової медицини, здійснення партнерства держави з приватними інституціями у вирішенні багатоаспектних питань соціальної політики.

Президентом України проводитиметься активна молодіжна політика, політика підтримки сім'ї, материнства та дитинства. Здійснюватимуться заходи по соціальній адаптації молоді до умов ринкової економіки, наданню юнакам та дівчатам гарантованих можливостей на отримання освіти,

професійної підготовки та працевлаштування. Буде запроваджено систему довгострокового кредитування підготовки кадрів, розвитку студентства та молодіжного підприємництва.

Суттєвим моментом соціальної політики Президента України стане її децентралізація та роздержавлення. Передбачається, що основний обсяг соціальних витрат все більшою мірою переноситиметься на місцевий та регіональний рівні. Здійснюватимуться заходи по збереженню в процесі приватизації профілю установ соціального призначення, що знаходяться на балансі державних підприємств та організацій, та їх передачі місцевим органам влади. Для їх фінансування будуть запроваджені місцеві комунальні податки. Водночас засобами фіскальної політики стимулюватимуться соціальні інвестиції підприємств та організацій недержавного сектора. Передбачається, що їх частка в загальній структурі соціальних витрат буде невинно зростати. Завданням держави залишається будівництво об'єктів соціальної сфери республіканського підпорядкування і тих, що передбачені національними програмами.

Президент України стоятиме на позиції запровадження системи платних соціальних послуг для високооплачуваних верств населення.

Президент та Уряд України проводитимуть активну екологічну політику. Для забезпечення раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища першочергове значення надаватиметься розробці та впровадженню відповідної правової бази. Буде розроблено та представлено на розгляд Верховній Раді Національну програму охорони навколишнього середовища і використання природних ресурсів.

Умови реалізації ринкових реформ залежать не лише від наявності цілісної науково обґрунтованої стратегії та тактики її проведення, а й цілого ряду організаційних, соціально-політичних та ідеологічних чинників. Вони мають особливу вагу на нинішньому переломному етапі реформ, коли першочергової значимості набуло забезпечення радикальної зміни здійснюваного в попередні роки економічного курсу, уточнення

довгострокових орієнтирів. Щодо сучасної політичної та економічної ситуації в країні, то першочергове значення має забезпечення: – жорсткої виконавчої вертикалі та відновлення на цій основі керованості соціально-економічними процесами; – глибокої координації в діяльності органів законодавчої та виконавчої влади; – комплексності та взаємної узгодженості виконавських заходів та механізмів, що мають за мету забезпечити реформування тих чи інших ланок економічної діяльності; – розширення соціальної бази ринкових реформ, забезпечення їх масової підтримки.

З метою реалізації цих передумов Президент України здійснює і повинен здійснити наступні заходи.

1. Президент України вважає за доцільне звернутися до Верховної Ради з пропозицією про утворення Вищої економічної ради України, до складу якої могли б увійти Голова Верховної Ради України, Прем'єр-міністр України, міністри економіки та фінансів, Голова Національного банку України, представники профспілок, Президент УСПП, президенти провідних асоціацій приватного бізнесу. Вища економічна рада могла б взяти на себе прийняття рішень з найважливіших питань стратегії та тактики економічних реформ, здійснювати відповідні координаційні функції.

2. Для забезпечення вертикальної узгодженості та координації заходів економічного реформування при Президентові України утворено консультативну Раду регіонів.

3. Президентом України здійснюватимуться подальші заходи в напрямку структурної перебудови та забезпечення більш жорсткої централізації загальнодержавних органів виконавчої влади. Без такої централізації реалізація складних завдань реформування економіки неможлива.

4. Для забезпечення наукової обґрунтованості стратегії та тактики економічних реформ при Президентові України утворено Колегію радників та групу наукових консультантів. Розроблено заходи, що мають забезпечити відповідну координацію діяльності наукових колективів, вчених-економістів,

залучення до цього необхідних джерел фінансування, в тому числі іноземних, використання консультативної допомоги іноземних фахівців.

5. Президент України виступатиме за всебічне посилення конструктивного впливу на розвиток економічних реформ четвертої влади – засобів масової інформації – газет, радіо, телебачення.

6. З метою створення сприятливих умов успішної реалізації всього комплексу соціально-економічних перетворень Президент України ініціюватиме проведення активної політики соціального партнерства, конструктивного співробітництва та узгодження шляхом діалогу інтересів виробників, підприємців та держави.

Президент України виступатиме на всебічну підтримку та підвищення ролі профспілок у всіх сферах суспільного життя і перш за все соціально-економічної політики. Президент України мав також намір ініціювати укладення загальнонаціональної Угоди про суспільну злагоду в Україні. Без досягнення такої злагоди, без реальної консолідації законодавчої та виконавчої влади, консолідації політичних партій та рухів, всієї громадськості ефективного здійснення курсу на економічні реформи і подолання на цій основі кризових явищ і подальшого падіння життєвого рівня населення неможливе.

Україна сьогодні як ніколи раніше готова до конструктивних дій у справі радикального оновлення своєї економічної системи і забезпечення на цій основі не лише зупинення стрімкого падіння життєвого рівня населення, а й виходу у стислі строки на якісно нові параметри з метою задоволення всього комплексу життєвих потреб народу. Вся суть соціальної політики Президента України, основні напрями якої обґрунтовано в цій доповіді, полягає в тому, щоб спираючись на висловлену йому політичну довіру виборців, волю народу, на всебічну підтримку Верховної Ради, основних політичних сил та громадськості, реалізувати цю готовність.

2.2. Корупція в державних органах влади як чинник ліквідування психокультурної вагомості соціальних гарантій

Корупція в сучасному світі становить серйозну загрозу державі, демократії, правам людини та соціальній справедливості. Вона стримує економічний розвиток держави, створює небезпеку для розвитку демократичних інститутів і підриває моральні підвалини суспільства. Більше того, в умовах глобалізації корупція перетворюється в інтернаціональну проблему, оскільки незаконні корупційні відносини торкаються інтересів та добробуту більшості країн світу. Корупція стала для України основною перешкодою для політичного, економічного та духовного розвитку, вона реально загрожує національній безпеці країни. По суті, корупційний фактор став нормою та складовою частиною політики, економіки та громадського життя України.

Президент України як гарант Конституції визначив боротьбу з корупцією одним із стратегічних завдань влади. У Президентській Програмі економічних реформ «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» зазначено, що високий рівень корупції робить країну менш привабливою для міжнародного капіталу, а це гальмує економічне зростання і заважає виконанню завдань щодо підвищення добробуту українських громадян. Ще у 2011 році було закладено підґрунтя для здійснення системної протидії корупції – прийнято нове антикорупційне законодавства та розпочато його запровадження. З 1 липня 2011 року Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» значно посилив відповідальність за корупційні правопорушення. Якщо у старому законі особи, які порушили антикорупційне законодавство, притягалися лише до адміністративної відповідальності, наразі Закон передбачає 4 види відповідальності – кримінальну, цивільно-правову, адміністративну та дисциплінарну. При цьому, відомості про осіб, які притягнуті до відповідальності за корупційні правопорушення, заносяться до Єдиного

державного реєстру осіб, які вчинили корупційні правопорушення. Реєстр формується та ведеться Міністерством юстиції України. Крім того, особи, яких притягнуто до кримінальної чи адміністративної відповідальності, підлягають звільненню з відповідних посад, про що державні органи та органи місцевого самоврядування повинні інформувати Національне агентство України з питань державної служби.

Як зазначає А.Н. Тіньков [91], одним із найбільш небезпечних різновидів корупції є корупція в системі державного управління. Її небезпека зумовлюється тим, що вона стає невід'ємним елементом функціонування держави, що не тільки породжує істотні диспропорції в системі управління державних інститутів, а й впливає на формування суспільної свідомості, призводить до втрати довіри населення до влади, віри в здатність держави захистити його права і свободи. Ураження політичною корупцією владних структур неминуче спричиняє зниження ролі держави як регулятора економічних і соціальних процесів, домінування девіантної поведінки на всіх рівнях функціонування соціосистеми.

Потребують глибокого осмислення механізми запобігання і протидії корупції. Для ефективного запобігання та протидії такому негативному явищу в системі державної влади потрібна ґрунтовно розроблена антикорупційна державна політика, основою якої стане формування дієвих антикорупційних механізмів, що базуватимуться на синтезі зарубіжного досвіду та аналізі здобутків і недоліків вітчизняної практики запобігання та протидії корупції. Основні проблеми функціонування, виникнення та запобігання корупції на різних рівнях досліджуються науковцями, в тому числі й вітчизняними, досить давно [див. 91].

Виникнення та існування корупції стало можливим з моменту відокремлення функцій управління в суспільній або господарській діяльності в часи зародження перших державних утворень у Месопотамії, долині Нілу, в стародавніх Індії та Китаї. Сьогодні явище корупції притаманне будь-якому

суспільству незалежно від типу політичної та економічної системи, рівня суспільного розвитку, національної належності та культури.

Аналіз поняття «корупція» у правових актах різних держав та визначеннях вчених засвідчує різні підходи до його формулювання. Дослідники намагаються розглянути корупцію під різними кутами зору, притаманними саме тим наукам, які вони представляють. Найчастіше, особливо на побутовому рівні, корупція ототожнюється з підкупом і продажністю посадових осіб, що позначається кримінально-правовим поняттям «хабарництво». Проте більшість науковців вважає некоректним ототожнення корупції з конкретним злочинним проявом, акцентуючи увагу на тому, що корупція не обмежується лише хабарництвом, а є значно ширшим поняттям. Що стосується корупції та протидії цьому явищу в органах державної влади, то з'ясовано, що в останні десятиліття більша частина дослідників розглядає її крізь призму структурно-функціонального підходу, де значна увага приділяється впливу корупції на різноманітні аспекти суспільного життя, а сама корупція вивчається як самостійне явище.

Незважаючи на розбіжності у визначеннях, оцінках корупції, підходах до її дослідження, існують певні характеристики, які констатуються всіма дослідниками. По-перше, це взаємовигідна взаємодія як мінімум двох зацікавлених сторін, де одна з них обов'язково є представником влади, на шкоду третій стороні з метою задоволення вузькогоїстичних потреб; по-друге, це відхилення від загальноприйнятих норм особистої та службової поведінки осіб, уповноважених на здійснення певних суспільних функцій (державних, соціальних, політичних тощо). Решта ознак є вторинними щодо них, оскільки є конкретними проявами зазначених явищ. При цьому більшість дослідників вважає корупцію джерелом дезорганізації суспільства в усіх його сферах, однак найбільша небезпека корупції криється в політичному впливі, який можуть справляти політики та урядовці на державні органи влади, судову та правоохоронну системи.

Проблемам політичної корупції приділяється значна увага як у науковій сфері, так і безпосередньо в площині соціального дискурсу. Разом з тим на сьогодні це поняття є дискусійним. Зокрема, не існує загальноприйнятого погляду на предмет, характерні риси, критерії, причини виникнення вказаного явища тощо. Не сприяє науково-методологічному обґрунтуванню цього феномену і те, що досить часто політична корупція виступає специфічним інструментом політичної боротьби та публічної риторики політиків, що значною мірою «примітивізує» рівень фахової дискусії, а найголовніше, не дає змоги громадянам адекватно зрозуміти її сутність.

Корупція в системі державної влади – це використання посадовими особами, які наділені повноваженнями приймати політико-адміністративні рішення, відповідних важелів впливу з метою подальшого отримання політичних та соціально-економічних дивідендів (ренти) у сфері виборчого, конституційного, законотворчого, приватизаційного, бюджетного процесів, реалізації кадрових повноважень, лобіювання корпоративних та приватних інтересів тощо. При цьому зазначені політико-адміністративні рішення можуть бути як загальнонаціонального, так і регіонального або місцевого характеру та мати силу нормативно-правових актів.

Аналіз дав змогу також виділити основні ознаки владної корупції, а саме:

суб'єктами корупції виступають посадові особи органів державної влади, органів місцевого самоврядування, представники політичних та громадських організацій (партії, парламентські фракції, блоки, громадські організації та ін.);

суб'єкти такої корупції ставлять передусім політичні цілі, тобто йдеться про збереження, отримання, поділ, зміцнення державної влади як вищої форми влади;

суб'єкти корупції використовують методи та заходи (зловживання посадовим становищем, перевищення посадових повноважень, підкуп,

давання хабара тощо), за які передбачено покарання в чинному кримінальному законодавстві.

Діяльність із запобігання та протидії усім видам корупції в Європі відбувається на двох рівнях: загальноєвропейському, в рамках правової діяльності (вироблення загальних стратегій і правил протидії корупції) основних політичних органів Європейського Союзу, та діяльності низки міжнародних інституцій, і національному, який характеризується адаптацією європейського права у відповідній сфері до національного законодавства, а також розробкою та реалізацією інших антикорупційних механізмів у масштабах конкретної країни-члена ЄС. Крім того, запобігання та протидія корупції в системі публічного управління ЄС мають широкий спектр дії і реалізуються в рамках таких антикорупційних механізмів, як: правовий механізм (ухвалення антикорупційних стратегій, законів, рекомендацій (на рівні ЄС), імплементація європейських норм до національного законодавства, усунення недоліків чинного механізму правового регулювання публічної служби, виборчого законодавства тощо); інституційний механізм (створення та діяльність державних і громадських антикорупційних структур, проведення відкритої інформаційної політики, забезпечення незалежності та ефективності судової системи, правоохоронних органів; координація антикорупційних операцій і участь у них тощо); інформаційно-освітній механізм (широке впровадження інформаційно-виховних програм з підвищення етичних норм поведінки публічного службовця, здійснення та публікація результатів моніторингів щодо рівня корумпованості державних органів влади і активності антикорупційних заходів по країнах-членах ЄС та за межами співдружності, підвищення юридичної грамотності громадськості тощо); політичний механізм (діяльність органів державної влади у сфері підвищення її транспарентності, що характеризується відкритістю доступу громадськості до переважної більшості владно-політичних рішень, залученням інститутів громадянського суспільства до антикорупційних програм та розслідувань тощо) [див. 91].

У контексті запобігання та протидії політичній корупції в системі публічного управління в державах-членах ЄС основною проблемою є значна різноманітність законодавства, яке регулює відносини в цій сфері і багато в чому зумовлене національними традиціями та історією. Антикорупційне законодавство в більшості держав є досить новим і в багатьох випадках недостатньо розробленим. Європейський досвід реалізації антикорупційних механізмів (зокрема правового, інституційного та політичного) може бути використаний Україною для вдосконалення власних механізмів протидії політичній корупції, зокрема в контексті ухвалення антикорупційної стратегії, орієнтованої на єдині правові стандарти, які діють в ЄС, створення спеціального антикорупційного органу з широкими повноваженнями тощо.

До прикладу, в останні роки на пострадянському просторі Казахстан займає лідируюче становище в розробці законодавчої бази і системи запобігання та протидії корупції. Основні антикорупційні механізми закладені в конституції країни та законах, що регулюють діяльність депутатів парламенту, який залишається основним місцем для проявів політичної корупції. В цілому на сьогодні в Республіці Казахстан існують та розвиваються механізми боротьби з корупцією, які містять антикорупційний закон, державну антикорупційну політику, різні антикорупційні державні програми.

Проблема корупції в Російській Федерації є більш багатогранною та складною, оскільки для сучасної політичної системи Російської Федерації характерними є відкрите та поширене зрощування чиновників і представників бізнесу, незмінюваність влади та закритість її функціонування, відсутність парламентського контролю за виконавчою владою, наявність цензури в ЗМІ, а також брак серйозних журналістських розслідувань тощо. На сьогодні державні суб'єкти запобігання корупції в політичній сфері життя російського суспільства поділяються на спеціалізовані, які запобігають політичній злочинності, в тому числі й корупції (політична поліція (ФСБ), органи внутрішніх справ (поліція) і органи прокуратури), і неспеціалізовані,

які виконують функції контролю за діяльністю суб'єктів політики (Центральна виборча комісія РФ, Рахункова палата РФ та ін.). У Російській Федерації, цілий комплекс проблем залишається невирішеним, оскільки суб'єктами запобігання корупційним діям, які є політично вмотивованими, дуже часто виступають організації та посадові особи, які паралельно є суб'єктами політичної корупції [91].

В Україні існує антикорупційна нормативно-правова база, яка поєднує норми, що стосуються сфери запобігання та протидії досліджуваної форми корупції. Аналіз чинного законодавства України свідчить, що в основу нормативно-правової бази запобігання та протидії корупції покладено відповідні антикорупційні положення Конституції України, законів, постанов Верховної Ради України, указів і розпоряджень Президента, постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України, відомчих нормативних актів. Проте доведено, що під час створення антикорупційного законодавства була порушена логіка його формування, яка мала здійснюватися за схемою: концепція – стратегія – закон – програма – підзаконні акти, що, у свою чергу, робить нормотворчу діяльність в Україні в напрямі протидії політичній корупції несистемною.

У основу сучасної антикорупційної правової бази України покладено Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 року, який є на сьогодні базовим антикорупційним правовим документом поряд із Національною антикорупційною стратегією на 2011-2015 роки та Державною програмою щодо запобігання і протидії корупції, ухваленою Постановою Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2011 р. Новий антикорупційний закон, як і його попередники, та нова Національна антикорупційна стратегія не встановлюють перелік протиправних дій, які підпадають під це визначення, що значно ускладнює виявлення та правову ідентифікацію політично-корупційних діянь. Тому цінність зазначених правових документів як антикорупційних заходів значно знижується. Проте це не означає, що Закон України «Про засади запобігання і протидії

корупції» є зовсім недієздатним у цей сфері. Навпаки, він має низку вдосконалених положень, спрямованих на запобігання саме цьому виду корупції (зокрема, запроваджений державний захист осіб, які надають допомогу в запобіганні і протидії корупції, сприятиме свідченню державних службовців про політично вмотивовані корупційні правопорушення вищих посадових осіб держави).

В Україні за основними ознаками правовий механізм запобігання та протидії корупції в системі державних органів влади існує (формально він спрямований проти корупції загалом). Проте його правові норми далекі від досконалості на інструментарному рівні, тобто, по-перше, в частині можливості їх дієвого застосування як такого, а, по-друге, можливості їх застосування саме до суб'єктів політичної корупції. Без подальшого вдосконалення антикорупційного законодавства в цих напрямках відповідний правовий механізм, як і раніше, залишатиметься неефективним.

Корупція в структурах влади може бути обмежена багатьма механізмами. У розвинутих демократичних країнах реальним антикорупційним важелем є класичний поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову. Проте формальний принцип розподілу влади в Україні не може сам по собі забезпечити отримання ефективного результату, оскільки перевага в наданні владних повноважень хоча б в одній гілці влади призводить до владного дисбалансу, і зрештою, до зловживання владою.

Верховна Рада України має достатній потенціал у сфері формування антикорупційної політики та створення правових механізмів протидії корупції, хоча на практиці антикорупційна законодавча діяльність парламенту не є системною. Небезпека проявів політичної корупції в діяльності парламенту є очевидною, оскільки остання в законодавчому процесі зумовлює прийняття нормативно-правових актів, що мають корупційне спрямування, а отже, легітимізують корупційні прояви, сприяючи подальшому поширенню корупції. Кадрові призначення в органах виконавчої і судової влади, які здійснює парламент, прямо чи опосередковано

зумовлюють поширення корупції у відповідних органах; у здійсненні парламентського контролю змінюється спрямування відповідної діяльності, через що вона перетворюється на засіб протизаконного впливу на систему влади в цілому, дискредитуються контрольні інститути. Ризики виникнення політичної корупції у Верховній Раді України, по-перше, спричинені якістю депутатського складу парламентських фракцій - продукту деформованої партійної системи, структурні елементи якої через свою специфічну природу є відкритими до проявів корупції. По-друге, ризиком, що провокує політичну корупцію у парламенті, є використання функцій законодавчого органу держави політичними силами як інструменту, спрямованого на задоволення власних політико-економічних інтересів. Особливу увагу варто звернути на специфіку ухвалення законодавчих актів, призначених для вироблення «правил гри» в різних сферах життєдіяльності держави. Істотним чинником, який зумовлює поширення політичної корупції у Верховній Раді України, є також законодавча неврегульованість механізмів лобіювання.

Що стосується Кабінету Міністрів України, то прояви корупції у цьому органі зумовлює, по-перше, та обставина, що в Україні досі не розмежовані бізнес і політика. Відповідно провідні фінансово-промислові групи мають свої групи впливу не лише у парламенті, а і в уряді. Це підтверджують факти призначення міністрів з бізнес-середовища у всіх урядах. По-друге, політична корупція в діяльності Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади значною мірою зумовлюється нерозмежованістю політичних та адміністративних функцій у державному управлінні. По-третє, явні ознаки політичної корупції спостерігалися в діях окремих прем'єр-міністрів, спрямованих на вилучення зі складу уряду міністрів, які мали відмінні від поглядів глави уряду політичні переконання або були недостатньо лояльними з інших причин. По-четверте, серйозним чинником корупції можна вважати практику діяльності уряду без затвердженої (наприклад парламентом) програми.

У цілому аналіз функціонування суб'єктів запобігання та протидії корупції дало підстави А.Н. Тінькову [91] стверджувати, що їх антикорупційний потенціал у сфері запобігання корупції в системі державного управління є вкрай низьким. Таким чином, інституційний механізм у відповідній сфері практично не діє. Водночас світовий досвід запобігання та протидії досліджуваному виду корупції показує, що ефективність будь-яких антикорупційних механізмів залежить передусім від політичної волі керівників держави – бажання та намірів очистити від корупційних проявів державну службу. Ключовою умовою є також наявність таких, що реально працюють, форм комунікації інститутів громадянського суспільства та органів державної влади щодо вирішення цієї важливої суспільної проблеми. Це вимагає високого ступеня транспарентності публічної влади, незалежної і чесної судової системи, дієвого громадського контролю за її діяльністю, наявності вільних ЗМІ, негативного сприйняття корупції суспільством у цілому.

Специфіка корупції визначає особливі підходи до боротьби з нею. Ефективні засоби запобігання та протидії політичній корупції в системі державного управління можливі лише за умови комплексного поєднання політичних, економічних, соціальних та правових заходів на стратегічному і тактичному рівнях, які матимуть профілактичний, правоохоронний та репресивний характер. Виділяють дві групи напрямів удосконалення та розробки нових механізмів запобігання і протидії політичній корупції в системі державного управління: політичні та державно-управлінські (адміністративні) [див. 91, с. 15].

Реалізація таких напрямів та механізмів запобігання і протидії корупції має відбуватися виключно в рамках чинного законодавства та з дотриманням принципів законності, достатності, соціальної справедливості, системності, основних прав та свобод людини і громадянина. Активну участь у цьому мають відігравати інститути громадянського суспільства, що дасть змогу мінімізувати намагання органів державної влади розробити правила гри «під

себе», залишивши в них уразливі з точки зору запобігання і протидії політичній корупції місця.

На основі результатів аналізу вітчизняного антикорупційного законодавства констатуємо, що за основними ознаками в Україні існує правовий механізм запобігання та протидії корупції в системі державного управління. Однак його правові норми є недосконалими на рівні конкретних інструментів, що робить це законодавство значною мірою декларативним. Виділено ключові недоліки антикорупційної правової бази: відсутність норм; наявність непрозорих норм і неаргументованих обмежень щодо фінансової звітності та перевірки інформації щодо доходів і видатків державних посадових осіб; висока ймовірність ризику використання механізму спеціальних перевірок як інструменту вибіркової перевірки вищих чиновників/кандидатів на посади чиновників на політичну благонадійність до чинної влади; фактично фіктивна дія норм щодо обмеження в одержанні подарунків; формальний підхід до покарання вищих посадовців держави; наявність низки недосконалих положень щодо громадської участі у протидії корупції; взаємна неузгодженість антикорупційного закону і законодавства, що регулює питання участі громадськості у здійсненні державної політики та прозорості державного управління тощо.

Ефективне запобігання і протидія корупції в органах влади можливі лише за умови комплексного поєднання стратегічних і тактичних заходів профілактичного, правоохоронного і репресивного характеру, яких мають розробляти та вживати як органи державної влади, так й інститути громадянського суспільства. Стратегічні заходи передбачають проведення реформ у масштабах країни, головною метою яких полягає в оптимізації системи державного управління. На тактичному рівні виділяються дві групи заходів щодо вдосконалення та розробки нових механізмів запобігання і протидії політичній корупції в системі державного управління: політичні та державно-управлінські.

2.3. Реформування державного сектору суспільного життя в Україні та проблема збереження соціальних гарантій

Проблемне поле сучасної системи надання соціальних гарантій в націй державі характеризується значним взаємозв'язком поточних проблем та різноманітністю їх спектра одночасно. Після ухвалення Закону «Про соціальні послуги» у 2004 році Україна опинилась у парадоксальній ситуації, коли національну систему надання соціальних послуг потрібно було створювати із залишків радянської мережі закладів, але керуючись європейським досвідом і баченням розбудови аналогічних систем. Саме тому більшість актуальних сьогодні проблем у розвитку системи надання соціальних послуг виникли внаслідок зіткнення минулих підходів до питань соціального захисту з необхідністю майбутніх перетворень. У дев'яностих та двохтисячних роках тема соціальних послуг не була надто популярною ні серед науковців, ні у політичних колах. Проте, починаючи з 2007 року, питання соціальних послуг почало активно обговорюватися серед українських політиків, в уряді, суспільних колах, представниками міжнародних структур. Далі, у 2012 році прийнято Стратегію реформування системи надання соціальних послуг, а також відповідний План дій до 2016 року. Основною ідеєю Стратегії є курс України на інтеграцію в ЄС, що, зокрема, передбачає перехід на європейські стандарти соціальних послуг. Стандарти визначають принципи надання послуг, якість адміністрування та інформаційного забезпечення, використання сучасної методології та інструментарію оцінювання тощо. Для країн ЄС розроблені рамкові вимоги до якості послуг, які мають рекомендаційний характер, але можуть бути використані як орієнтири для модернізації вітчизняної системи [58].

Аналіз проблем у реформуванні державного сектору призводить до висновку про необхідність комплексного, і, водночас, індивідуального підходу до їх перебудови. У процесі розв'язання проблем, що виникли у індивіда або сім'ї, важливо не обмежуватися лише формальним визначенням

нужденності, виходячи з приналежності до певної категорії та потрапляння під дію певного закону.

Загальнолюдський розвиток, значні та швидкі зміни матеріальних умов життя, соціальних стосунків, життєвих цінностей вимагають адекватних змін освітнього простору. Це є глобальною проблемою, яка стосується більшості країн світу. І хоча цілі та завдання, які стоять перед окремими країнами або групами країн, значно відрізняються, існує загальноцивілізаційний вектор розвитку: використання отриманих знань для забезпечення суспільного прогресу, який не звужується лише до економічного зростання, а й формує світоглядні, ціннісні основи, які мають берегти людину, забезпечити справедливий розподіл благ (у т. ч. між поколіннями), створити можливості для сталого, повноцінного розвитку.

Сьогодні, у період гострої суспільної кризи в Україні, перебуванні у стані невизначеності подальшого економічного курсу, об'єктивної необхідності скорочення державних видатків, соціальна політика України є надто актуальним питанням, від якого залежать успіх або поразка у досягненні прогресу. Однак, думка про те, що сам собою розвиток соціальної сфери є ключем до підвищення добробуту, може втратити сенс, якщо структура виробництва в Україні не буде орієнтована на забезпечення «усе більшої віддачі», якщо вона надалі спеціалізуватиметься на галузях, які перебувають у «технологічному тупику» (орієнтованих на застарілі енергоємні технології або на видобуток сировини), адже вони неспроможні забезпечити гідну оплату праці. Реалізація такої політики буде непростим завданням для України, оскільки, очевидно, не має підстав розраховувати на зовнішню підтримку, зокрема – міжнародних фінансових організацій.

Таким чином, загальні цілі соцзахисту можна сформулювати на трьох рівнях: 1) глобальному – формування світоглядних основ, які мають забезпечити життя та розвиток людини у планетарному масштабі; 2) національному – забезпечення конкурентоспроможності економіки країни та можливостей для сталого розвитку її населення; 3) індивідуальному –

формування особистої конкурентоспроможності людини та здатності до самореалізації.

Сьогодні у світі можна виділити кілька типів країн, перед якими постали подібні (або загальні) завдання у сфері соціальної політики. Головна стратегія спрямована на розвиток «економіки знань», заохочення досліджень, покращення політики у сфері освіти, розвиток інформаційних технологій та створення сприятливого інноваційного клімату. Для пострадянських країн, у тому числі для України, очевидними цілями є створення умов для прискореного модернізаційного розвитку, необхідного для подолання глибокого економічного розриву, який утворився по відношенню до розвинених країн; формування відповідних ціннісних настанов населення; подолання соціальної пасивності та суспільної недовіри. Україна, приєднавшись до Глобальних Цілей Тисячоліття, визначила свої цільові індикатори, у т. ч. і в соціальній сфері. Досягнуті на сьогодні показники охоплення соцзахистом свідчать про певний прогрес, проте модернізаційна складова такого прогресу явно недостатня.

Серед чинників, які забезпечують економічне зростання та підвищення конкурентоспроможності на міжнародному рівні, перше місце посідають знання та інноваційна діяльність. Ця думка висловлювалась ще у на початку ХХ століття економістом Р. Солоу. Дослідженням чинників економічного зростання присвячено багато публікацій Світового Банку. Наприклад, встановлено, що зростання на 20% середньої кількості років навчання збільшує середньорічне економічне зростання на 0,15 відсоткових пункти. Що стосується інновацій, 20% зростання кількості зареєстрованих патентів збільшує на 3,8% річне економічне зростання. Особливого значення у сучасному світі набуває високий професіоналізм працівників, без якого неможливо забезпечити та підтримувати високі темпи зростання та конкурентоспроможність економіки, подолати серйозні наслідки системної соціально-економічної кризи. На жаль, в українському суспільстві ми часто

спостерігаємо некомпетентність та низький професіоналізм, який проникає в усі сфери життя.

Аналіз наявних статистичних даних свідчить, що у багатьох сферах діяльності посади професіоналів-фахівців посідають люди, які не мають відповідної освіти. Як це не парадоксально, за даними зареєстрованого ринку праці, саме у цих професійних сегментах (менеджери, професіонали і фахівці) спостерігається і найвищий дисбаланс попиту (вакансій) та пропозиції (кількості незайнятих, зареєстрованих у службі зайнятості). Ці факти очевидно свідчать про викривлене уявлення щодо ролі та цінності професіоналів у суспільстві. Адже за визначенням, наведеним у Класифікаторі професій, категорія «професіонали» включає: «професії, які передбачають високий рівень знань у галузях фізичних, математичних, технічних, біологічних, агрономічних, медичних або гуманітарних наук. Професійні завдання полягають у збільшенні існуючого фонду (обсягу) знань, застосуванні певних концепцій, теорій та методів для розв'язання певних проблем або у систематизованому викладі відповідних дисциплін у повному обсязі» [див. 58]. Це і є ті якості, володіння якими має забезпечувати модернізаційний розвиток.

На індивідуальному рівні отримання освіти більш високого рівня означає отримання більших життєвих шансів, розширення вибору та зменшення соціальних та індивідуальних ризиків (втрати доходу, роботи, здоров'я). Освіта визначає умови праці (як правило, особи з вищим рівнем освіти працюють у більш сприятливих умовах); знижує ризик безробіття, зменшує терміни пошуку роботи, підвищує шанси знайти роботу творчого характеру, забезпечує вищі доходи. Очевидно, що освіченість і компетенції людини сприяють також становленню неформальних зв'язків, формуванню соціального капіталу. Більш освічені люди загалом краще адаптуються в умовах мінливого світу.

Нині у пошуках засобів для існування кваліфіковані робітники та фахівці займалися малокваліфікованою роботою (в основному торгівлею на

ринках). Разом з тим, з початком ринкових реформ та розвитком нових сегментів економіки виникає попит на нові професії, нові вміння та навички. Сама система освіти набуває ринкового характеру, з'являються комерційні навчальні заклади, виникають платні форми навчання у державних закладах. Особливо інтенсивно зростає попит на соціальні науки, бізнес та право (за даними ще 2013 року, студенти, які навчалися за цими спеціальностями, склали приблизно третину (32,7%) від загальної кількості студентів ВНЗ).

Для побудови модернізаційної соціально зорієнтованої державної політики суспільству необхідно усвідомити глобальні закономірності сучасного етапу економічного розвитку, а також внутрішні (національні) переваги та можливості, використання яких має бути покладено в основу державної політики розвитку. За умов входження суспільств до постіндустріальної епохи пріоритетним визнається інноваційний тип розвитку, що відповідає «економіці, заснованій на знаннях».

Якщо Україна в якості мети свого економічного розвитку визначає досягнення конкурентоспроможності на світовому ринку, то, безумовно, вітчизняна освіта має прагнути до досягнення відповідності найбільш прогресивним економічним світовим тенденціям. Основою конкуренції у сучасному світі є інтелектуальний капітал. За великим рахунком, і п'ятий (переважаючий нині), і шостий (що набирає оберти) технологічні уклади відповідають сучасному типу постіндустріальної цивілізації. Його характерними ознаками є інтелектуалізація виробництва, широке використання наукових досягнень, розумової праці людей та систем штучного інтелекту. Як соціальний інститут, який відтворює інтелектуальний потенціал суспільства, освіта має бути здатна до випереджувального розвитку, відповідати як інтересам суспільства в цілому, так і окремої особистості.

У сучасних умовах інноваційна діяльність є передумовою її модернізації та набуття нової якості всього освітнього простору. Інновації в державній сфері пов'язані зі змінами в її структурі, змісті, технологіях,

методах та засобах навчання, а також у системах організації та управління. Цілі інноваційних змін мають охоплювати гуманізацію, формування екологічної свідомості, забезпечення варіативності та безперервності. Причому під безперервністю освіти необхідно розуміти безперервність змін якостей та здатностей, у тому числі, опанування якісно новими знаннями. Тобто безперервність освіти означає не стільки створення відповідної системи, скільки вимагає запуску процеси саморозвитку, самоосвіти, формування власної відповідальності, високий професіоналізм.

Організаційні інновації в освіті можуть бути пов'язані із розвитком державно-приватного партнерства (ДПП). Свою роль ДПП може відіграти у створенні комплексів (кластерів), що об'єднують навчальні заклади, наукові організації та виробничу базу. Така структура дасть змогу підвищити ефективність та якість соціальних гарантій, розвинути максимально використовувати інтелектуальні, матеріальні, інформаційні та людські ресурси для підготовки фахівців, проведення досліджень, розробки інноваційних соціальних проектів.

Події на Сході України, які розпочались у 2014 році, супроводжуються значними соціальними наслідками, що є відчутними для всієї країни: демографічні втрати та руйнування сімей, зруйнована інфраструктура (у т. ч. – виробнича), погіршення психологічного та фізичного стану населення, масштабні внутрішні та зовнішні міграційні переміщення, економічний спад та загострення ризиків безробіття. Кількість вимушено переміщених зі Сходу України осіб сформувалась внаслідок кількох міграційних хвиль, найактивніші з яких були на початку бойових дій у травні-червні та в період активних бойових дій у липні-серпні. На початку масових переселень Україна зіштовхнулася із новою для себе соціальною проблемою, у зв'язку з чим потрібно було терміново реагувати на означені події: налагоджувати перевезення людей із зони бойових дій, реєстрацію та розміщення прибулих осіб, задовольняти хоча б мінімальні життєві потреби. Найбільш активними на першому етапі виявились громадські та волонтерські організації, які (у

порівнянні з державними органами) показали свою більшу здатність до термінового реагування на проблеми, що виникають. Це є цілком природним, оскільки прийняття рішень у недержавних організаціях проходить менше процедур узгодження і не потребує ретельних обґрунтувань. Значну роль (особливо важливо це було у перші тижні та місяці) відіграли волонтерські організації в евакуації, розміщені та наданні допомоги переселенцям.

На початку періоду масових переміщень на базі Державної служби України з надзвичайних ситуацій було створено мережу штабів для реєстрації та розміщення прибулих. Пізніше Міністерство соціальної політики розпочало реєстрацію переміщених осіб для створення можливості надання соціальної підтримки та послуг із працевлаштування. Восени 2014 року було запроваджено спеціальну щомісячну адресну допомогу особам, переміщеним з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції: для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг. Така грошова допомога призначається на сім'ю та виплачується одному з її членів за умови надання письмової згоди довільної форми від інших членів сім'ї про виплату грошової допомоги. Станом на кінець січня 2015 року цю допомогу було призначено 241,6 тис. сім'ям (або майже 85% від загального числа переміщених сімей). Деякі управління соціального захисту зазнали надмірного навантаження через вплив переселенців. За оцінками Міністерства соціальної політики, мінімальна додаткова потреба у кадрах складала близько 550 осіб.

Відсутність реальних перспектив щодо припинення бойових дій найближчим часом та швидкого відновлення контролю держави над цими територіями обумовлює необхідність прийняття програм щодо соціальної підтримки та адаптації переміщених осіб на територіях їх розміщення, а також заходів щодо протидії можливим негативним соціально-економічним наслідкам для територій – реципієнтів. Політика щодо внутрішньо переселених осіб має забезпечити баланс між інтересами місцевих громад та

забезпечення гідних умов для життя та праці постраждалих осіб. Разом з тим, наявні в Україні загрози у соціально-економічній сфері не обмежуються лише рамками подій на Сході. Загальне погіршення економічної ситуації, загострення ризиків бідності та безробіття, вимоги міжнародних організацій щодо скорочення державних видатків диктують необхідність побудови нової стратегії соціального захисту населення, підтримки розвитку громад та виходу з кризи. За оцінками, понад 2/3 переселенців, зареєстрованих як безробітні, мають вік від 25 до 45 років; понад 55% за останнім місцем роботи працювали на посадах керівників, професіоналів або фахівців, тобто мають не лише дипломи про вищу освіту, а й практичні навички. Отже, найбільш ефективною у реальних умовах є активна політика реінтеграції переміщених осіб до місцевих ринків праці. Саме активна політика, як правило, демонструє кращі результати (як для самих учасників програми, так і для соціального оточення), ніж заходи пасивної підтримки, які здебільшого мають тимчасовий характер і не усувають наявних проблем нужденності.

Сьогодні настав час впроваджувати більш ґрунтовні програми, які мають не короткотерміновий, а середньостроковий характер не лише за часом реалізації, а й за терміном отримання результатів. Провідним органом щодо надання державної підтримки у сфері зайнятості є служба зайнятості, яка, окрім допомоги по безробіттю, надає послуги з працевлаштування, професійного навчання, профорієнтації, участі у громадських роботах. Очевидно, що серед першочергових заходів щодо підтримки переселенців, мають бути й такі, що сприяють безбар'єрному доступу до отримання послуг та набуття внутрішньо переміщеними особами офіційного статусу безробітного.

Програма реінтеграції для вимушено переміщених осіб має бути спрямована не лише на підтримку зайнятості для переселенців, а й сприяти соціально-економічному розвитку місцевих громад шляхом використання наявного людського потенціалу переміщених осіб: їх доволі високої соціальної та територіальної мобільності, економічної активності,

інтелектуального та демографічного потенціалу. Програма повинна мати інноваційний характер як щодо принципів, закладених в її основи, так і за характером заходів і технологіями організації її виконання.

Реалізація програмних заходів обов'язково має бути узгоджена з перспективами та потребами місцевого розвитку. Програми мають бути орієнтовані на подвійний результат: зайнятість для учасників програми; економічне зростання для місцевої громади. Розробка дієвих механізмів стимулювання та підтримки малого та середнього бізнесу у сферах, які є привабливими для регіонів. Підтримка створення нових робочих місць у таких сферах як агропромисловий комплекс за напрямками – виробництво, зберігання харчових продуктів, а також виробництво біопалива, з орієнтацією на імпортозаміщення; житлово-комунальний комплекс за напрямками: створення об'єктів поводження з відходами (побутовими, промисловими та відходами, які утворилися в результаті добування та перероблення корисних копалин і виробництва електричної та теплової енергії); будівництво, реконструкція і технічне переоснащення у сфері теплопостачання, централізованого водопостачання та водовідведення; машинобудівний комплекс за напрямками – виробництво нових та імпортозаміщуючих видів комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, машин і устаткування, електричного устаткування, автотранспортних та інших транспортних засобів; транспортна інфраструктура за напрямками – будівництво, реконструкція і технічне переоснащення у сфері транспортної інфраструктури; переробна промисловість за напрямком – імпортозамісне металургійне виробництво. Стимулювання розвитку точного машинобудування, створення інноваційних кластерів, пов'язаних з проектуванням, виготовленням та випробуванням сучасної техніки у сфері верстатобудування, обслуговування авіакосмічної техніки, атомної енергетики.

Відповідно до означених напрямів має бути пристосована система підготовки кваліфікованих робітників та фахівців. Доцільним є більш

активне залучення Центрив професійно-технічної освіти дорослого населення до реалізації програм професійного навчання з орієнтацією на перспективні напрями для розвитку території; необхідно забезпечити практикоорієнтований зміст навчальних програм, налагодження конструктивної співпраці з роботодавцями задля проходження стажування та подальшого працевлаштування. Для успішної реалізації означених заходів необхідно забезпечити відповідні передумови, без яких реалізація програми може виявитися неефективною (або взагалі безрезультатною) та усунути можливі бар'єри об'єктивного та суб'єктивного характеру.

Обов'язково необхідним є активне залучення усіх зацікавлених сторін до процесів реінтеграції та програм розвитку, включаючи недержавні організації, бізнес, органи державної влади та місцевого самоврядування. Лише спільні зусилля та ефективний соціальний діалог всіх зацікавлених суб'єктів здатні забезпечити успіх. Для організації продуктивної взаємодії необхідно встановити обґрунтований розподіл повноважень та відповідальності. З цією метою визначити чіткий перелік їх функцій, який затвердити на законодавчому рівні і забезпечити його доступну і зрозумілу публічність для громадян. Суб'єктивним бар'єром впровадження ефективної політики часто стає низький професійний рівень учасників процесу (нездатність організувати виконання та забезпечити конструктивний діалог, прийняття незважених рішень, неспроможність до оцінювання стану виконання та прогнозування наслідків).

Необхідно забезпечити розвиток публічно-приватного партнерства, для чого доцільно (одночасно з реалізацією активних програм зайнятості) розробляти стратегічні плани для забезпечення відповідності інфраструктурних проектів, які реалізуються на засадах співфінансування, державній та місцевим стратегіям соціально-економічного розвитку. Розробка інструментарію оцінки ризиків у процесі здійснення проектів державно-приватного партнерства; впровадження критерію соціальної відповідальності (наявність соціального звіту) у процедуру конкурсу з

визначення приватного партнера у ході прийняття рішення щодо здійснення державно-приватного партнерства стосовно об'єктів державної та комунальної власності; налагодження обміну інформацією та позитивними практиками державно-приватного партнерства на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях.

Важливим та завжди актуальним питанням під час реалізації будь-яких програм є їх фінансування. Програмні заходи мають бути забезпечені необхідним фінансуванням, сформованим із різних джерел: кошти державного та місцевих бюджетів, недержавна вітчизняна підтримка та кошти донорських міжнародних організації (що є особливо актуальним на початкових стадіях реалізації програми). Інноваційною складовою програми міг би стати перехід до нової фінансової стратегії розвитку територій, що полягає у переорієнтації з односторонньої підтримки депресивних регіонів у площину недопущення зниження активності, що збільшить доходи місцевих бюджетів і державного бюджету, та відповідно, його обсяг коштів, що спрямовуються на розвиток регіонів-реципієнтів [див. 58].

Як і будь-яка інша, запропонована програма має супроводжуватися моніторингом та оцінкою на всіх стадіях (від її розробки до завершення). Для цього мають бути визначені критерії оцінювання, джерела інформації, організація-оцінювач та організаційна процедура проведення. До інформаційних джерел необхідно залучати соціологічні опитування щодо самопочуття населення, оцінювання державних послуг, якими вони користуються, а також щодо подальших намірів.

Бажано, щоб інформаційна політика в Україні мала більш виважений характер, не обмежувала права людини на вільний доступ до інформації, сприяла інтеграції та згуртованості суспільства, не допускала упередженості у поданні інформації. Політика щодо внутрішніх переселенців має не допускати жодних проявів дискримінації, в тому числі і «позитивної» дискримінації, або надання привілеїв окремим групам або категоріям осіб.

I, нарешті, остання надзвичайно важлива передумова – забезпечення прозорості (відкритості) дій влади та діалогу її з громадськістю. Необхідно відходити від практики «замовчування» проблем, оберігаючи корпоративні інтереси, та впроваджувати у практику публічне звітування та обговорення рішень, підготовлених до виконання. Лише так можна подолати тотальну недовіру українців до всіх (за виключенням близьких родичів), і особливо – високий рівень недовіри до органів державного управління і влади, забезпечити підтримку з боку населення.

Висновки до розділу 2

1. Соціальна політика – це складова частина внутрішньої політики держави, втілена в соціальних програмах і практиці, регулююча відносини в суспільстві в інтересах і через інтереси основних соціальних груп населення. Соціальна політика є діяльністю, направленою на управління соціальним розвитком суспільства, забезпечення задоволення матеріальних і духовних потреб його членів і регулюванні процесів соціальної диференціації суспільства. Проте очевидно, що, не дивлячись на певний зв'язок, задоволення соціальних потреб і регуляція суспільних відносин відносяться до різних функціональних систем держави. При всій умовності розподілу економічних, політичних і соціальних сфер, власне до соціальної сфери відносяться тільки соціальні функції держави, тоді як регуляція суспільних відносин є політичною діяльністю, спрямованою на вирішення політичних завдань влади.

2. Існування в суспільстві потреб в досягненні соціальних цілей і опосередковане задоволення цих цілей діяльністю держави в економічній і політичній сферах ще не говорять про наявність цілеспрямованої соціальної політики держави. Власне соціальна політика як цілеспрямована діяльність із досягнення соціальних цілей з'являється у держави тільки з появою у неї

соціальних функцій, тобто тільки тоді, коли держава бере на себе пряму відповідальність і зобов'язання задоволення соціальних потреб громадян. Загалом вся політика будь-якої держави має соціальний ефект, проте такий висновок не дозволяє визначити функціональну структуру системи дій держави, ієрархію цілей і механізми досягнення заданого ефекту. Тобто не сприяє нашому розумінню сутності даного явища.

3. Виділення власної державної соціальної політики зі всієї сукупності соціальних феноменів в суспільстві і визначення її як діяльності по реалізації соціальних функцій держави дозволяє висновувати, що, поки у держави на більш ранніх ступенях її еволюційного розвитку немає власних соціальних функцій, у неї не може бути і власної соціальної політики в конкретному її розумінні. Спроба рахувати соціальну політику держави, іманентно йому властивою і завжди існуючою, не підтверджується реальною структурою цілей історичних держав. Соціальна політика поза соціальними функціями держави є своєрідною метафорою, що позначає переплетення в реальному житті суспільства різних цілей незалежних суб'єктів, невіддатливих чіткій ідентифікації за сферами своєї приналежності, і включає недиференційовану активність в політичній, ідеологічній, релігійній, суспільній та інших сферах.

РОЗДІЛ 3

ПСИХОКУЛЬТУРНІ ПОРТРЕТИ ОСНОВНИХ ГАРАНТІВ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

3.1. Психокультурний портрет українського етносу

Як зазначає Ю.Я. Мединська [63], вітакультурна парадигма, будучи універсальним конструктом постнекласичної філософії, передбачає системний підхід до вивчення психічної реальності у її матеріальному, душевному та духовному вимірах. Ідеться про синергійний процес взаємодії феноменів вищеназваного порядку, котрі у взаємному зближенні, переплетенні та впливі формують такі складні утворення, як етнос, нація, етнічний та національний менталітет, ментальність, духовність, соціетальний простір етнічної чи національної спільноти тощо. Пропонований у контексті вітакультурної парадигми методичний прийом побудови мислесхем дає змогу здійснювати теоретико-методологічний аналіз найрізноманітніших суспільних, наукових, культурно-історичних феноменів, застосовуючи точний, науково виважений інструментарій. За А.В. Фурманом, «у проекції на гуманітарну сферу суспільства це означає прокладання чотирисходинкового інтерпретаційного шляху» [цит. за 69, с. 147]. Вельми змістовні результати виявляє застосування вітакультурної методології до теоретичного аналізу поняття етносу, зокрема – синтезу окремих теоретичних підходів до його визначення.

У науковий дискурс поняття «етнос» було введене в 1923 році С.М. Широкогоровим з акцентом на єдність мови, визнання представниками етносу спільності походження, наявності спільної системи звичаїв, життєвого устрою, що оберігаються традицією. Одним із найважливіших результатів подальшого наукового пошуку стало те, що вчені обґрунтували відхід від

розуміння етносу як простої сукупності людей, почали розглядати його як біосоціальну систему, котра є більшою та складнішою у своєму функціонуванні за просту суму складових частин.

На сьогодні способи розуміння досліджуваного поняття можна віднести до одного із двох загальнонаукових напрямків – природничого і гуманітарного, котрі, своєю чергою, змістовно диференціюються на окремі підходи. Природничо-біологічні версії спираються на потужну теоретичну концепцію Л. Гумільова, згідно з якою етнос – це колектив людей, котрий природно склався на основі оригінального стереотипу поведінки, що існує як енергетична система (структура), яка протиставляє себе всім іншим подібним системам на підґрунті відчуття комплементарності. Науковці, котрі розвивають положення Л.Гумільова, оперують у своїх дослідженнях даними фізики, географії, біології, генетики. А.К. Гуц, розглядаючи етнос як видову популяцію, описує етногенез як результат адаптації до конкретних природно-кліматичних умов. На думку науковця, «поділ на етноси – це плата за повсюдне розселення людини, коли адаптація до ландшафту проявляється не у структурі (немає різних видів людини розумної на Землі), а у поведінці». Існування поведінково відмінних популяцій людей – це результат природного відбору та пристосування у процесі боротьби за виживання людства як виду. У контексті біологічних підходів йдеться також про генетичні мутації, що мають місце у процесі взаємодії виду *homo sapiens* з природно-кліматичними умовами ареалу розселення популяції та формування великих груп людей, котрі є носіями спільного генотипу [цит. за 69, с. 147–148].

Б.В. Попов як представник гуманістичного наукового підходу називає етнос «генетично першим та структурно основним таксоном соціокультурного життя людини» [31, с. 13]. Він зауважує, що всі прояви етнічної активності зосереджуються навколо життєвого процесу як такого (сімейно-родинної організації, харчування, репродукування, захисту), котрий регламентується традиціями. В.Г. Бабаков серед основних психологічних

компонентів етнічної спільноти називає культуру, мову, ендогамію, етнічну свідомість та самосвідомість. Якщо врахувати, що однією із форм функціонування етносу є суспільство, то в такому контексті доречним буде посилення на філософсько-теоретичні концепції «масифікації» сучасного суспільства Х. Ортеги-і-Гассета, К. Маннгейма, Е. Фромма, С. Московичі. Названа теоретична позиція відкриває ще один важливий психологічний ракурс: маса не розглядається як скупчення людей в одному місці, а як людська спільнота, котра має певну психічну єдність. Причиною перетворення суспільства на деіндивідуалізовану масу є величезне поширення та неймовірна активність засобів масової інформації, а наслідком – те, що маси стали перманентно присутнім суб'єктом суспільно-політичного життя. Власне ЗМІ, володіючи каналами передачі інформації та доволіно маніпулюючи останньою, провокують регресію суспільства та перетворюють його на масу. М.І. Пірен звертає увагу на спільність території, мови, культури, побуту, психічного складу, етнічної самосвідомості, зафіксованої у самоназві, а також усвідомлення єдності родового походження і несхожість на інші етноси. Важливо, що основою структури етносу є система циркуляції міжпоколінної етнокультурної інформації, канали передачі якої прокладені у сфері традицій. Останні у такому розумінні виконують транзиторну інформаційну функцію та утворюють інформаційно-культурний каркас етнічної системи [цит. за 69, с. 148].

Узагальнення основних ідей чотирьох теоретичних підходів дало Ю.Я. Мединській підстави означити етнос як історично усталену групу близьких за генотипом людей – носіїв інформаційних потоків різної значущості, упорядкованості, інтенсивності та міри укорінення, котрі інтегруються в етнічну ідентичність. Кожен з членів етносу стає суб'єктом та об'єктом масифікації – цементування етнічної спільноти через провокування стандартизованих потреб і ціннісних орієнтацій та уніфікованих способів їх задоволення й реалізації, дотримуючись традицій як у вузькому розумінні (в аспекті обрядовості), так і в широкому контексті (організація побуту, стиль

родинних та соціальних стосунків, професійної та індивідуальної культури, у тому числі й нав'язаних ЗМІ).

Нація як кожна надскладна соціальна система розвивається з ініціативи окремих, енергійних і завзятих індивідів та груп. Тому в національній ментальності важливим показником є міра толерантності оточення, в якому перебувають ці індивіди і групи, його спроможності підтримати їхні реформаторські дії. На жаль, прикметною особливістю соціального характеру типового українця є те, що він, будь-що пристосовуючись до обставин соціополітичного повсякдення, не дуже охоче сприймає нові цінності, які базуються на індивідуальному виборі та персональній відповідальності, особистісних настановах і вартостях. Разом з тим він, надаючи перевагу негромадянським нормативним уявленням і моделям поведінки, що всіляко культивуються владою, вдається до різючих самообмежень у життєвих потребах і, щонайтрагічніше, усвідомлено схильний майже завжди «мінімізувати свої загальнолюдські та соціополітичні бажання, приглушувати критичні протогромадянські інтенції, якщо влада кваліфікує їх як нелояльність підданця. Він просто, – робить висновок Володимир Полохало, – не може спробувати заперечити накинуту йому пострадянською владою роль» [76].

Крім феномена масової схильності до безпідставних самообмежень українського загалу, сама влада перетворилася на прибутковий і досить безпечний бізнес. «Нині адміністративні ресурси можуть паралізувати будь-кого, хто виступить проти. Адже це не просто ресурси влади, державного апарату, а й рекрутовані фінансові потоки, найдешевші, «безплатні» бюджетні кошти, а також контроль за інформаційними засобами» [76]. А це є чи найголовніший показник того, що сьогоднішнє українське суспільство самодостатнє і самостійне у своєму негромадянському вимірі, оскільки виявляє сервільну солідарність з елітами, морально і політично виправдовує та підтримує недемократичні форми і стиль владарювання, а відтак

психологічно приймає злякисне маніпулювання собою як життєву неминучість [див. 6, с. 43–44; 19; 28 та ін.].

І все ж, на погляд А.В. Фурмана [119], тут слушно зробити кілька принципових зауважень. Перше стосується того факту, що консолідованість українського народу в драматичній динаміці історичного часу трималася не на одній національній свідомості простого люду. Скажімо, від XIV до початків XVIII століття фундаментом українства була еліта (військова і культурно-освітня, Українська Православна Церква), яка впродовж століть забезпечувала територіальну автономію українців. Саме з елітарного середовища походять самотутні риси українського менталітету:

- 1) лицарські ідеали вірності, доблесті й честі, а звідси – чітке розмежування добра і зла, святого і грішного, правди і кривди;
- 2) неагресивний стійкий індивідуалізм з розвиненим почуттям власної гідності і сили;
- 3) самоповага й неметушлива упевненість у собі, що почасти межують з упертістю і беззастережною рішучістю;
- 4) самостійність думок і практичних дій, яка природно характеризує внутрішній спротив будь-яким насильницьким зовнішнім впливам.

Навіть поверховий аналіз сучасного соціально-організаційного клімату України показує несумісність комуно-насильницьких ідеалів і принципів із стрижневими рисами українського менталітету; передусім утвердження індивідуального над груповим, колективним. Тому друге зауваження стосується природи українського індивідуалізму, який, на противагу європейському, має інвертований, тобто внутрішньо спрямований характер з переважанням емоційно-почуттєвого переживання над холодною розсудливістю.

На думку визнаних дослідників ментальності українського народу (М. Костомаров [51], І. Нечуй-Левицький [69], В. Липинський [56], Є. Онацький [72], О. Кульчицький [52; 53], Б. Цимбалістий [122], М. Шагамкевич [124; 125], В. Дорошенко [27], С. Білокінь [8], Я. Ярема [133], С. Ярмусь [134], В.

Янів [132], П. Юркевич [130], В. Храмова [121], П. Кононенко [44–46], А. Погрібний [75] та ін.), духовний світ українства вирізняється емоційно-почуттєвим характером, кордоцентричністю, поетично-пісенним спрямуванням й характеризується дуалістичною цілісністю несвідомого і надсвідомого, ірраціонального і розумного, почуттів і волі. «Безумовно, висока українська емоційність, чутливість та ліризм, що виявляються, зокрема, в естетизмі українського народного життя і обрядовості, в артистизмі вдачі, у прославленій пісенності, у своєрідному м'якому гуморі тощо, – це дар Божий, котрий визначає людяність і є основною творчості. Але сила емоційного мрійництва зменшує роль раціонально-вольової компоненти психіки, а тому перетворюється часом на кару Божу» [121, с. 10]. Тому українці здебільшого не налаштовані на дієву, активну боротьбу за краще життя, не прагнуть масової згуртованості (про це, зокрема, свідчить відоме прислів'я: «Де два українці, там три гетьмани»). На жаль, багато в чому пророчими стали влучні слова Лева Троцького: «Українців як націю гублять три речі: надмірна довіра, доброта і відсутність єднання».

В. Огірчук доречно зауважує, що «не менш важливою проблемою залишається потреба очищення масової свідомості від рудиментів тоталітаризму, комуністичної та посткомуністичної ідеології, радянського світовідчуття, комплексу «гомо советікус», малоросійства, індивідуального та групового егоїзму» [95, с. 184]. Відтак чи не головною загрозою державній незалежності України становлять продекларовані, але не здійснені реформи, вкрай неефективні економіка та сільське господарство, відсутність очікуваного науково-технологічного прогресу, тотальна неспроможність держави і суспільства до стійкого різнопланового оновлення.

Оскільки українець століттями не міг утвердитися у «великому» світі, щонайперше у державо- і суспільствотворенні, то він природно прагнув зреалізуватися у побутово-локальних, малих соціальних групах – родині, хуторі, дозвільній групі, а отже – у побуті, традиціях, довкіллі. Звідси реальність і надцінність для українця хати і хутора, де він витворює порядок,

високу доцільність, естетизуючи побут, житло, двір тощо. Водночас у створенні держави йому завжди хтось ніби ставав на перешкоді (турок, поляк чи московит). Оригінальну версію головних проблем на шляху геополітичної суверенності нашої країни обґрунтовує Юрій Бобець [9].

Однак небезпідставною видається й інша точка зору: українець здебільшого сам собі шкодить своїм крайнім життєствердним індивідуалізмом. Співаємо: «Згинуть наші вороженьки». «Наші вороженьки», як зазначає П. Яцик, – у першу чергу ми самі. Ми вигадали про себе прекрасний поетичний міф, ним заколисали себе і не хочемо палець об палець ударити, щоб стати справді великою нацією в цьому світі. Більшість українських лідерів, підкреслює канадський дослідник, – це романтичні мрійники, поети. Тому українській нації треба переключитися з «негативізму» на «позитивізм», а ми б додали – ще й достеменно висвітлити духовні акорди української ментальності, величні культурні набутки, врожайні цінності і смисли та історичну місію на вітальному терені майбутнього людства.

Унікальним класичним виразником українського менталітету був і назавжди залишиться Тарас Шевченко. Такої повно концентрованої персоніфікації національного духу в усіх просторово-часових модифікаціях його буття навряд чи знає якась інша культура. Його геній підносить вкрай потрібну тему нової української ментальності – критичну рефлексію над власним національним буттям.

Другу хвилю бурхливого піднесення української самосвідомості поклала революція 1905 року, яка скасувала закони, що нищили українську культуру і мову. Тоді важливою темою національного відродження стала критична рефлексія над власним менталітетом. Усього кілька характерних висловлювань: «Убогість духу – наслідок нашої історії, що, власне, є історією зрадництва, тупості і розкрадання національних скарбів. Українська нація безсоромно обікрала сама себе і тепер конвульсивно напружується, щоб щось творити» (Українська хата, 1914); «Наше українське невміння

єднатися, солідаризуватися давно вже відоме» (Б. Грінченко, 1912); «Жодна нація не могла похвалитися таким великим числом ренегатів, як українська» (Дм. Донцов, 1912).

Нова ера творчої рефлексії над власним менталітетом датується суверенітетом України і новітньою історією державотворення. «Тільки державна реалізація потенцій українського менталітету, що втілює національні цінності, здатна ушляхетнити життєдіяльність народу та повернути втрачені честь і гідність самоцінній особистості» [121, с. 9]. Відродження духовних підвалин українства як всепланетарного явища передбачає всебічне методологічне осмислення національного менталітету – історико-цивілізаційне і культурно-психологічне, фольклорно-паремійне і вітально-романтичне (М. Хвильовий), ритмо-кларнетичне (П. Тичина) і кордоцентричне, онтологічне і раціогуманістичне. Незважаючи на це, українська ментальність залишається ще повно не пізнаним феноменом, що є причиною духовного блукання народу, його потягу до самоутвердження як зрілої нації і драматичний шлях утілення одвічної мрії – бути незалежним і самодостатнім. А треба бути ще й незламним і ефективним в побудові міцної демократичної держави і суспільства стійкого, відкритого розвитку [див. 29].

Історична доля українського народу настільки унікальна і цивілізаційно вагома, що осмислення її змушує не тільки вносити суттєві корективи до усталених постулатів сучасної методології науки, а й виробляти новий парадигмальний підхід до пізнання таких найскладніших психосоціальних явищ, як ментальність, духовність, мудрість. І все ж один фундаментальний факт не підлягає сумніву: українська ментальність і мова як орган і продукт цієї ментальності мають, багато в чому не реалізовану і не визнану самим українством, життєздатну потенцію якісно високого духовного ґатунку.

Воднораз ментальність одержує імпульс розвитку і трансформується від індивідуально прийнятної, опозиційної свідомості в бік оновлення групових взаємин та реставрації політичних і соціальних інститутів. Вона знаходить конкретно-історичне втілення у соціально-культурному досвіді

нації, групи, індивіда, який водночас є засобом вторинного, тобто духовного (людського) формування вищих форм ментальності у вигляді вчинків краси і добра, актів свободи і віри, творчих злетів і мудрої поведінки.

Зазначений досвід культурного діяння – це змістовне поле і константа будь-якої національної за орієнтирами, змістом і втіленням, освітньої системи яка в кожного народу посідає визначальне місце у примноженні конструктивних можливостей поведінкового менталітету. Оскільки ментальність, ґрунтуючись на історичній ретроспективі, породжує насамперед опір тим змінам, які відбуваються в соціально-економічній і гуманітарній сферах, то сама вона видозмінюється повільніше, ніж матеріальне оточення і соціальні інститути. Це безпосередньо стосується сфери освіти: ментальні структури є могутнім стимулом до професійного невдоволення та інноваційних пошуків педагогів й водночас гальмують їхню участь у якісно нових способах соціально-психологічного експериментування. Наочним прикладом тут є переважно негативне ставлення учителів загальноосвітніх шкіл до переходу на 12-бальну систему оцінювання знань, умінь і світоглядних здобутків учнів, яку нині обстоює Міністерство освіти і науки України як одну із складових прийнятої програми реформування галузі і яка давно професійно назріла, зважаючи на об'єктивну логіку входження держави до європейського освітньо-інформаційного простору [див. 119].

Особливо відчутно суперечлива роль української ментальності виявляється у ставленні педагогів до модульно-розвивальної системи, яка реалізує нову, соціально-культурну парадигму розвитку національної освіти на противагу існуючій, інформаційно-пізнавальній, що не має відчутних перспектив удосконалення. Так, часто напівусвідомлена потреба педагогічних колективів удосконалювати зміст і методи навчання у школі блокується небажанням брати участь в інноваційному пошуку і навіть страхом можливих непередбачуваних змін у ритмоциклі навчального життя. І це зрозуміло, адже кардинально змінюється не тільки професійна роль

учителя, а й соціально-просвітницька: із володаря та інтерпретатора певного наукового знання він стає професійним освітянином, який здійснює культуротворчу діяльність.

Отже, виникає проблема професійної організації своєрідної ментальної підтримки соціальних перетворень, галузевих реформ, управлінських нововведень. Нейтралізувати за короткий час опір народної ментальності, як показує історичний досвід, здебільшого не виходить, а тому влада вдається до насильницьких, почасти аморальних і навіть репресивних, дій. Проте за таких умов ментальна енергія соціуму блокує прихід позитивних змін. Єдино правильний шлях у цій ситуації – створення соціально прийнятних зон вільного експериментування (економічного, сільськогосподарського, торговельного, культурного, освітнього тощо) та довготривала системно-інноваційна діяльність не тільки у напрямку одержання відчутних результатів реформування, а й позитивного перетворення ментальних характеристик конкретного соціуму.

3.2. Психокультурний портрет сутнісного Я українця

Як вже зазначалося у першому розділі, психокультуру, або колективне несвідоме, будь-якого народу часто називають національним характером, ментальністю. В ідеалі народ і держава, яку він формує, повинні спиратися на колективне несвідоме. Кожен народ має неповторний архетип. Це форма колективного несвідомого, з допомогою якого з покоління в покоління передається досвід народу. Знання архетипу дозволяє досліджувати менталітет народу, його праісторію і майбутнє – те, що В. Вернадський називав ноосферою, а С. Кримський вважав сферою розуму не у звичному абстрактно-логічному сенсі, а в сенсі репрезентанта буття, необхідної регулятивної сили, яка діє не сама по собі, а в контексті загальних космопланетних закономірностей. Філософ був переконаний, що за

катастрофічністю українська історія нагадує долю біблійних народів, більшість яких, на відміну від українців, загинула, а врятовані (іудейський етнос) виробили компенсаторну ідеологію богообраності. Український народ, який знайшов сили перебороти усі історичні драми, підкріплював свою стійкість специфічним менталітетом. Вихідним пунктом цього менталітету була ідея святості своєї Батьківщини, богообраності своєї землі, повага до своєї неньки України.

З огляду на те, що багато десятиліть творився (і продовжує творитися) міф про існування єдиної «давньоруської народності», з якої виокремилися українці, росіяни і білоруси, варто зіставити ментальності різних народів, зокрема українського і російського. «Якщо при формуванні Московської держави росіяни запозичили зі спадщини Візантії ідею «Третього Риму», тобто державного всевладдя, – пише С.Кримський, – то Україна-Русь висуває на перший план ідеологію «Другого Єрусалима», святої землі. Ідея «Святої Русі», софійності буття як книги Божої Премудрості (що закликає до звершень Духу, альтернативних смерті), набуває в Україні пріоритетного значення» [61]. М. Костомаров у праці «Дві руські народності» [51] зазначав, що російський експансіонізм, пріоритет общини, перевага загалом над особистістю, обмеження індивідуальної свободи сприяли становленню в Росії абсолютної монархії. А українська волелюбність, прагнення до вільних спілок і федеративних форм суспільного життя, перевага особистості над загалом розхитували будь-який суспільно-політичний лад уже в момент його народження.

Німецький філософ і психолог К. Ясперс на початку 30-х років ХХ століття підкреслював, що там, де немає свободи, панують свавілля і деспотизм, а отже, тяжіння до диктатури в Росії закономірне. Там панує традиція нагайки, а людина є частиною отари, якою заправляє диктатор. Колективістський світогляд передбачає перекладання відповідальності з індивіда на колектив, що є типовим для психокультури азійських країн. Почуття відповідальності за всіх означає особисту безвідповідальність. Як

зауважив С. Кримський, істотного значення для українців набуло моральне розуміння свободи, яка є запорукою честі і гідності людини: «Цим пояснюється, зокрема, багато епізодів української історії... мотивування початку визвольної боротьби під проводом Б. Хмельницького саме потребою здобуття козаками шляхетних чеснот. Ще більш яскраво про сказане свідчить приклад УПА, діячі якої, розуміючи усю незабезпеченість боротьби і проти поляків, і проти армій двох тоталітарних режимів, своєю мужністю демонстрували волю до свободи» [61].

У свою чергу Максим Горький у книжці «Російське селянство» зазначив: «Жорстокість форм революції я пояснюю винятково жорстокістю російського народу... Недавній раб став найрозбещенішим деспотом, як тільки отримав можливість бути владикою ближнього свого». До речі, питання ментальності не цурався один із більшовицьких вождів – Л. Троцький, котрий був переконаний, що в українського селянина прокинувся вільний дух запорозького козацтва і гайдамаків, який спав сотні років: «Це страшний дух, який кипить і вирує, як найгрізніший Дніпро на своїх порогах, і примушує українців творити чудеса хоробрості. Це той самий дух вольності, який давав українцям нелюдську силу впродовж сотні років воювати проти своїх поневолювачів – поляків, росіян, татар, турків – і здобувати над ними блискучі перемоги. Лише необмежена довіра, а також відсутність усвідомлення необхідності постійної міцної спайки всіх членів держави не тільки під час війни кожного разу нищили всі завоювання українців» [61].

Разюче відрізняється українське і російське право. Автори «Історії українського права» (за редакцією І. Безклубого) стверджують, що «політичний режим і соціально-економічне становище в Московській державі докорінно відрізнялися і були ворожими українській дійсності», що «людське життя в Україні цінувалося на кілька порядків вище, ніж у Російській імперії», тому «демократичний режим в Українській державі й режим деспотії в Московській не можна було об'єднати, вони були

несумісними». Так само й стосунки між чоловіком і жінкою. В українському праві вони будувалися на принципах рівності, а в російському панував деспотичний тип родини [61].

І західна, і православна цивілізації (класифікація С. Гантінгтона) опирались у державотворенні на панівний феодальний клас. З огляду на це українців не можна віднести ні до однієї, ні до іншої цивілізацій. Київська Русь створила окрему цивілізацію, психокультура якої повинна стати основою життєдіяльності України. У спрощеному вигляді психопортрет українця – це самодостатній господар, що покладається на власні сили; психопортрет європейця – найманий працівник, що сформував громадянське суспільство, через яке відстоює свої права; психопортрет росіянина – холоп, що сподівається на доброго царя. Україна – це породження Русі-України, а Росія – православної гілки Золотої Орди. Тут немає гіршого, немає кращого, а є система стосунків між владою і народом. Як зазначають О.Донченко і Ю.Романенко, центром соціальної якості є не індивід, а саме система цих стосунків.

Якщо Україна, володіючи третиною світових чорноземів, маючи достатньо освічений народ, є однією з найбідніших в Європі, то причина очевидна – державу організовано на чужій психокультурі. І ніякі косметичні, а по суті показушні, реформи тут не допоможуть. Адже, на думку О. Донченко [26], якщо соціум живе в умовах, що не відповідають його власному характерові, глибинній реальності, полю життєвої енергії, інформаційно-енергетичному духовному забезпеченню, він дуже скоро загине як автономний суб'єкт світового життя. А тому Україна мусить знайти свій природний шлях. До визначальних архетипів українського менталітету С. Кримський відносить землю та ідеал свободи. Архетип землі інтегрував аграрно-виробничий, соціально-історичний та духовно-культурний атрибути національного життя, звичаїв та обрядів і втілював ноосферне передчуття українців: Цей архетип проходить крізь увесь масив історії української духовності, від язичницьких обрядів землеробства, через християнські

цінності та козацькі ідеали вільного хутора до наукових розробок С. Подолинського і В. Вернадського.

Саме ідеал свободи, на думку С. Кримського, «є творцем кордонної цивілізації, яка, мабуть, була єдиною у світі, що витримала тиск степу, кочових навал, стала батьківщиною людей, з яких ніхто (за словами М. Гоголя) не хотів бути глядачем світової драми, а тільки її дійовою особою». Якщо розглядати свободу з позиції «однієї коліски», то виникає логічне запитання: як узгодити цю свободу з українським баченням її. А це зробити неможливо, бо коріння нашого колективного несвідомого – у Трипільській культурі (цивілізації). С. Сегеда вважає, що «велелюдні трипільські племена відіграли важливу роль у формуванні генофонду пращурів українського народу – автохтонного етносу Півдня Східної Європи, фізичні риси якого почали формуватися задовго до появи слов'янства на історичній арені». Можна припустити, що Трипільська психокультура була базовою для Київської Русі.

О. Субтельний пише, що більшість сучасних немарксистських істориків відкидають теорію про те, що європейський феодалізм передував добі індустріалізації. І наводить аргументи зі стародавньої історії. По-перше, там не існувало центрального для феодалізму інституту васальної залежності, а влада князів над боярами була мінімальною. По-друге, велику роль у життєдіяльності давньої Київської держави відігравали торгівля й міста. По-третє, Київська Русь характеризувалася наявністю переважно вільного селянства. Це свідчить «про те, що ситуація на сході Європи докорінно відрізнялася від становища на заході. Тому західні історики схильні розглядати Київську Русь скоріше як унікальну й самобутню соціальну систему, а не підводити її під загальну категорію феодальних суспільств» [цит. за 61].

Ця соціальна система породила психотип українця як самодостатнього господаря, що покладався на власні сили. Саме цей психотип не допустив появи доморощеного феодального класу, а тому завдання державотворення,

непосильне для нього, лягло на плечі селянства і козацтва. Сила закоріненості цієї психокультури, глибина архетипності українського ідеалу свободи порівнянна з Великою китайською стіною. І праукраїнці, і практиайці перебували під тиском того самого Степу. Цьому степові китайці протиставили фізичну стіну, ми – морально-духовну. Здолати цю стіну не зміг ніхто до сьогодні, не зможе і завтра. З таким народом можна йти лише в ногу. Для побудови успішної держави необхідний збіг кількох умов: колективного несвідомого, типу лідера і відповідного науково-технічного рівня. Якщо поглянути на українську історію, то в період Національної революції під проводом Б. Хмельницького тип лідера відповідав колективному несвідомому українців, але не була забезпечена третя необхідна умова для реалізації нової парадигми розвитку – відповідність перших двох умов тогочасному науково-технічному рівню. Період І. Мазепи характерний тим, що збігу не було в жодній комбінації. Після 2004 року, перемоги Помаранчевої революції, відповідність між колективним несвідомим і сучасним науково-технічним рівнем вже дозріла, але тип лідера не відповідав цим двом умовам. А без збігу всіх умов побудувати успішну і незалежну державу неможливо.

Попередня влада намагалася зіграти роль доброго царя для сумирного холопа. Та враховуючи, що порядок вона розуміла по-московському – як тотальний контроль над народом, а народ на рівні колективного несвідомого глибинно відчувала себе Паном-господарем (не маленьким українцем), то і ця спроба провалиться ще у листопаді-грудні 2014 році.

Докорінно ситуацію змінив Інтернет і сучасний зв'язок. Усі негативні для державотворення риси українства в доінформаційному суспільстві перетворюються на позитивні в інформаційному. Тепер єдність забезпечується не одностайністю, не казенщиною чи диктатурою, а єдністю розмаїття з допомогою сучасного зв'язку. Держави, які стали успішними в ХХ столітті, узгоджували своє колективне несвідоме з науково-технічним рівнем. Колективне несвідоме української нації може спрацювати лише в

інформаційному суспільстві, тобто в ХХІ столітті. Бо якщо згадані вище успішні країни змогли стати такими в рамках вертикально організованого суспільства, то українське колективне несвідоме може спрацювати лише в горизонтально організованому.

Поступово твориться українська еліта. Вона і далі виростатиме в громадах і вбере в себе українське колективне несвідоме, що має таке ж значення для нації, як сила тяжіння для планети. Те, що нині майже не маємо еліти, нормально для нації з таким історичним минулим. Це наслідок численних спроб колонізаторів знищити колективне несвідоме, що означає не що інше, як знищення нації. Одним із результатів цих зусиль було створення «генно-модифікованих організмів», які завели сьогодні Україну в економічну та соціальну прірву. Абсолютна меншість, що паразитує у всьому світі над абсолютною більшістю, чинитиме шалений спротив і в Україні, докладаючи максимум зусиль, аби знищити все українське, спираючись при цьому на українські «генно-модифіковані організми». Адже історія не знає випадків, щоб успішні рабовласники ставали успішними феодалами, а ті у свою чергу – успішними капіталістами. І це в межах однієї вертикальної системи організації суспільства.

Часто, щоб українців принизити, українську націю називають селянською. Логічно було б і націоналізм назвати селянським. Але ж ні, націоналізм – буржуазний. А того, що української буржуазії не було і сьогодні нема, ніби й не помічають. Квінтесенція розуміння націоналізму – це право бути самим собою, мати право на людську честь і гідність. Але саме такі риси є шкідливими і для суспільства наймитів, і для суспільства холопів. С. Кримський був переконаний, що українська культура належить до унікальних історичних утворень, коріння яких сягає в тисячоліття прадавньої історії, що історичні передумови етногенезу українців визначаються в чітких культурно-географічних межах однієї і тієї ж території, яка становила ареал майбутнього формування українського етносу. Змінювалися народи, але культурно-історичне підґрунтя цього процесу готувалося тисячоліттями.

Саме з цього випливає колективне несвідоме української нації, наскрізним архетипом якої є вільний і самодостатній пан-господар, вважають Т. Марусик і В. Якуб'як [61]. Для кращого розуміння даної тематики слід використати опитувальник для визначення сутнісного Я та створення психокультурного портрету особи (додаток).

Висновки до розділу 3

1. Оволодіння людиною соціально-культурним досвідом у процесі життя відбувається двома способами – через зовнішні впливи соціуму на особистість (організовані і ситуативні) і через смислове занурення індивіда у власний ментальний досвід (пережитий та відрефлексований). У першому випадку особа навчається на прикладах поведінки і діяльності інших, у другому – на підвалинах власного матеріального і духовного життя. Якщо в основу першої стратегії її соціально-культурного розвитку закладена спричинена зовні психічна активність, яка є реакцією на динамізм оточення, то в основі другої визначальною утверджується самоактивність, зумовлена змінами у психологічній організації внутрішнього світу. Наслідком першого способу є соціально задані межі психологічного розвитку особистості-громадянина, другого – її саморозвиток, який не має обмежень щодо продукування соціального таланту та розширення обріїв духовного самовдосконалення.

2. Як зазначає А.В. Фурман [119], саме держава, церква та освіта є основними соціальними мегачинниками консолідації суспільства, конструктивно-перетворювальна дія яких першочергово залежить від повноти повсякденного урахування здобутого досвіду минулих поколінь, котрий так чи інакше кристалізований у національних формах ментальності. Ментальність є продуктом історично-вітального поступу народу, відображає життєствердний, безпосередньо-процесуальний, пласт національної

культури. Тому вона, хоч феноменально й пов'язана з духовністю, культурою і буттям (предметною реальністю), все ж цілком не належить жодній із цих сфер вселенського Універсуму, а є феноменом духовно-уречевленим, культурно-психологічним. Це – й колективне несвідоме, й соціальний характер, й індивідуальність етносу.

ВИСНОВКИ

1. Висновок про наявність системи надання соціальних гарантій у будь-якої держави на будь-якому рівні її розвитку можна вважати правомірним тільки при визначенні соціальної політики, як спонтанної соціальної активності суспільства або віднесення до соціальної політики функцій держави як політичного інституту. Прив'язка ж соціальної політики до соціальних функцій держави дозволяє припустити, що розвиток структури соціальних функцій держави є основою структуризації її соціальної політики. Тобто з еволюцією соціальної держави від найпростіших форм до найскладніших відбувається відповідна трансформація системи надання соціальних гарантій та її структурних елементів.

2. Реалізація соціальних функцій держави здійснюється за допомогою соціальних інститутів на різних організаційних рівнях. Це не обов'язково повинні бути державні структури. Хоч держава є суб'єктом своєї соціальної політики, до суб'єктів соціальної політики держави тільки компетентні державні органи (або установи), що формують соціальне інформаційне і правове поле, здійснюють матеріальне забезпечення або представляють натуральні види допомоги (соціальні послуги) потребуючим в них особам в межах затверджених гарантій.

3. Роль соціальної держави полягає в забезпеченні досягнення відповідного результату за рахунок різноманітних механізмів. Для вирішення своїх соціальних завдань соціальне держави задіює профспілки, інститути цивільного суспільства, політичні партії і корпорації, гуманітарні установи, фундації, асоціації і інші недержавні утворення. Державна соціальна політика – це дії держави в соціальній сфері, які мають певну мету, співвіднесену з конкретно-історичними обставинами й підкріплені необхідними організаційними і пропагандистськими зусиллями, фінансовими ресурсами і розраховані на здобуття позитивних соціальних результатів.

4. Структура політики надання соціальних гарантій складається з основних напрямів, що копіюють систему соціальних функцій, і механізмів реалізації цих функцій, і такими можуть бути різні структури, норми і принципи. Наприклад, інститути соціального партнерства, будучи важливими механізмами, через які реалізується цілий ряд соціальних функцій соціального захисту, згладжування соціальної нерівності, забезпечення зайнятості, надання соціальних послуг і підвищення добробуту, не відносяться до структурних елементів держави. Створені і функціонуючі як механізми соціальної політики, вони забезпечують рішення поставлених державою завдань. На цьому прикладі видно, що соціальна політика є не тільки узагальненою функцією соціальної держави, але і узагальненим механізмом її функціонування, через неї працюють реальні механізми досягнення соціальних цілей.

5. Функції соціальної держави, будучи задіяними в цілісну соціальну політику як систему, зазнають деформації і тим самим змінюють характеристики соціальної держави. Одним з істотних чинників дії соціальної політики на характеристики соціальної держави є реальна практика вирішення соціальних завдань. Соціальна політика здійснюється державою не тільки виходячи з певних принципів і соціальних цілей, але і відповідно до певних економічних, політичних і ситуативних умов і в реальності є результуючою багатьох чинників. На відміну від відносно стійких і довготривалих атрибутів соціальної держави, соціальна політика динамічна, мінлива, схильна до кон'юнктури. Зовнішні умови реалізації соціальної політики можуть істотно змінювати її на тривалі періоди часу.

6. Вплив соціальної політики на характеристики соціальної держави не може бути механічним і безпосереднім. Вже внаслідок того, що властивості соціальної держави формуються в процесі її еволюційного розвитку, а соціальна політика ситуативна, через різну тимчасову розмірність процесів соціальної політики і процесів становлення державних форм дія соціальної політики на властивості держави можлива тільки за умови накопичення

певної критичної маси невідповідностей і розбіжностей і при оформленні певних результатів соціальної політики в конкретну ідеологію або теорію, закріплювану правовими нормами.

7. На сучасному етапі розвитку суспільства сутність державної соціальної політики трактується як діяльність держави щодо підтримання відносин між соціальними групами; створення умов для забезпечення добробуту та прийняттого рівня життя членів суспільства; забезпечення соціальних гарантій. Традиційні трактування соціальної політики полягали у її розумінні як частини внутрішньої політики будь-якої держави. Адже реальна соціальна політика визначається як властивостями певного історичного моменту, так і національними та культурними особливостями певного суспільства. Разом з тим, сучасні глобалізаційні тенденції, що набувають всеохоплюючого та незворотного характеру, змінюють традиційні уявлення та сприйняття цінностей: ціннішою стає соціальна взаємодія, що є джерелом формування соціального капіталу, інакше розподіляється відповідальність. Сучасні дослідження системи надання соціальних послуг мають розширювати горизонти загальних уявлень, відбивати не лише внутрішні, а й глобальні чинники соціального устрою, тенденцій людського розвитку та можливостей політики. Попри відмінності у трактуванні є дещо спільне у загальнолюдських уявленнях, що може слугувати чинником, здатним об'єднати міжнародні зусилля заради досягнення спільного прогресу.

8. Важливим для надання соціальних гарантій є розуміння менталітету українця, його психокультури. Мовиться про співпадання душевного настрою, способу світовідчування і стилю мислення особи чи соціуму із завданнями й умовами виживання і соціального прогресу нації. Зменшення родовідного ментального негативу пов'язане, з одного боку, з проведенням глибокої критичної рефлексії своєї історичної минувшини і культурного сьогодення, з іншого – з локалізацією патологічних відхилень у суспільстві, поліпшенням якості освіти і життя, зростанням соціальної ваги наукових і,

зокрема, психологічних знань, професіоналізму та особистісної самоєфективності кожного, тобто із створенням державою спектру передумов для вияву позитивних рис української ментальності. Одним із основних інститутів, що покликаний підтримувати і розвивати кращі сторони національної ментальності і є соціальна сфера нашої країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України (Основний закон). – К.: Право, 1996. – 54 с.
2. Андреев И.Д. Теория как форма организации научного знания. – М.: Наука, 1979. – 214 с.
3. Апресян А.Г. Первичные детерминанты нравственного опыта // Вопросы философии. – 1993. – №8. – С. 32-44.
4. Артюх А.Т. Категориальный синтез теории. – К.: Наукова думка, 1967. – 154 с.
5. Балл Г.О. До визначення засад раціогуманістичного підходу в методології психологічної науки // Психологія і суспільство. – 2000. – №2. – С. 74-90.
6. Балл Г.О. Проблема додержання вимог наукової культури в дослідженнях гуманістично зорієнтованих освітніх процесів // Освіта і управління. – 1998. – Т. 2, №3. – С. 41-48.
7. Бердяев Н.А. Смысл истории. – М.: Мысль, 1990. – 175 с.
8. Білоконь С. У пошуках української душі // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 120-125.
9. Борець Ю. У вирі боротьби. – К.: Наук. думка, 1993. – 304 с.
10. Бригадир М. Принципи і параметри наукового проектування освітніх систем // Психологія і суспільство. – 2000. – №1. – С. 60-79.
11. Вахтомин Н.К. Генезис научного знания. – М.: Наука, 1973. – 189 с.
12. Ващенко І. Виховний ідеал. – Полтава: Ред. газети “Полтавський вісник”, 1994. – 191 с.
13. Визгин В.П. Ментальность, менталитет // Современная западная философии: Словарь. – М.: Политиздат, 1991. – С. 176-177.
14. Вишневський О. Сучасне українське виховання. – Львів, 1996. – 160 с.

15. Гачев Г.Д. Национальный мир и национальный ум // Путь. – 1994. – №6. – С. 128-192.
16. Гершунский Б.С. Менталитет и образование. – М.: МПСИ, Флинта, 1996. – 140 с.
17. Гершунский Б.С. Философия образования. – М.: МПСИ, Флинта, 1998. – 432 с.
18. Горпинюк В. Український менталітет і проблема національного відродження // Освіта. – 1997. – 3-10 вересня. – С. 11.
19. Грачев Г.В. Психология манипуляций в условиях политического кризиса // Обществ. науки и современность. – 1997. – №4.
20. Гроф С. За пределами мозга: Пер. с англ. – М.: Изд-во Трансперсонального института, 1993. – 504 с.
21. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К. – Харків, 1991. – 156 с.
22. Гуменюк О.Є. Модульно-розвивальне навчання: соціально-психологічний аспект. – К.: Школяр, 1998. – 112 с.
23. Гуменюк О. Феномен полімотивації: сутнісний зміст взаємин за модульно-розвивальної оргсистеми // Психологія і суспільство. – 2001. – №1. – С. 74-123.
24. Гуревич А.Я. Исторический синтез и Школа “Анналов”. – М.: Наука, 1993. – 240 с.
25. Давидюк В.Ф. Первісна міфологія українського фольклору. – Луцьк: Вежа, 1997. – 296 с.
26. Донченко Е.А. Социетальная психика. – К.: Наукова думка, 1994. – 208 с.
27. Дорошенко В. Короткий бібліографічний огляд // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 113-119.
28. Доценко Е.Л. Психология манипуляции. – М, 1996.
29. Дробноход М.І. Пріоритети стійкого екологічно безпечного розвитку // Освіта і управління. – 1997. – Т. 1, №3. – С. 3-18.

30. Дубов И.Г. Феномен менталитета: психологический анализ // Вопросы психологии. – 1993. – №5. – С. 20-29.
31. Життя етносу: соціокультурні нариси / Б. Попов, В. Ігнатов, М. Степико та ін. – К.: Либідь, 1997. – 240 с.
32. Знаков В.В. Духовность человека в зеркале психологического знания и религиозной веры // Вопросы психологии. – 1998. – №6. – С. 104-114.
33. Зубков Е.О., Куприянов А.И. Ментальное измерение истории: поиски метода // Вопросы истории. – 1995. – №7. – С. 153-160.
34. Інститут експериментальних систем освіти (науково-дослідний). – Вип. 1 / Відпов. Ю.В. Москаль. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 28 с.
35. Інститут експериментальних систем освіти (науково-дослідний). – Вип. 2 / Відпов. Ю.В. Москаль. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 48 с.
36. Історія Русів / Пер. І. Драча. – К.: Рад. письменник, 1991. – 318 с.
37. Каган М.С. Философия культуры. – СПб: ТООТК Петрополис, 1996. – 416 с.
38. Казмиренко В.П. Социальная психология организаций. – К.: МАУП, 1993. – 384 с.
39. Калинаускас И.Н. Духовное сообщество. – К.: Октябрь, 1992. – 132 с.
40. Каныгин Ю.М. Основы когнитивного обществознания (информационная теория социальных систем). – К.: Укр. акад. информатики, 1993. – 236 с.
41. Каныгин Ю.М. Путь ариев в духовной истории человечества: Роман-эссе. – 2-е изд. – К.: Украина, 1996. – 256 с.
42. Карпенко З.С. Аксіопсихологія особистості. – К.: ТОВ Міжнародна фінансова агенція, 1998. – 216 с.

43. Комісаров В.О. Експериментальне проектування соціально-культурного простору модульно-розвивальної школи // Модульно-розвивальна система. – Том 1. – 2001 (у друку).
44. Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Феномен української мови. Генеза, проблеми, перспективи. Історична місія. – К.: Наша наука і культура, 1999. – 168 с.
45. Кононенко П. Національна педагогіка в реформуванні освіти // Освіта і управління. – 1997. – Т.1, №3. – С. 19-30.
46. Кононенко П.П. “Свою Україну любіть...” – К.: Твім інтер, 1996. – 224 с.
47. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні Концепції. – К.: Школяр, 1997. – 148 с.
48. Корсак К. До проблеми парадигми сучасної національної освіти // Освіта і управління. – 1997. – Т.1, №4. – С. 12-22.
49. Космос Древньої України. Трипілля – Троянь: Міфологія. Філософія. Етногенез / Упор. В. Довгича. – К.: “Індо-Європа”, 1992. – 303 с.
50. Костенко Ліна. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала. – К.: Вид дім КМ Академія, 1999. – 32 с.
51. Костомаров М. Две русские народности: письмо к ред. // Основа. – 1861. – №3. – С. 33-80.
52. Кульчицький О. Основи філософії і філософських наук. – Мюнхен-Львів: Український вільний університет, 1995. – 164 с.
53. Кульчицький О. Світовідчуження українця // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 48-65.
54. Кун Т. Структура научных революций: Пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Прогресс, 1977. – 300 с.
55. Лакатос И. Методология научных исследовательских программ // Вопросы философии. – 1995. – №4. – С. 135-154.
56. Липинський В. Листи до Братів-Хліборобів (написані в 1919–1926 рр.). – Нью-Йорк, 1954. – 510 с.

57. Ломацький М. Національна свідомість. – Лондон: Спілка української молоді, 1952. – 63 с.
58. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні: Монографія / О.В. Макарова ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К., 2015. – 244 с.
59. Малахова Н. Особистість пізнається у соціумі // Освіта. – 1997. – 3-10 вересня. – С. 10.
60. Марков В.В. Разум и сердце: история и теория менталитета. – СПб, 1993. – 282 с.
61. Марусик Т., Якуб'як В. Пан-господар як квінтесенція психокультури українців / Тарас Марусик, Василь Якуб'як // Дзеркало Тижня. – 2 грудня 2011. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/pan-gospodar_yak_kvintesentsiya_psihokulturi_ukrayintsiv.html
62. Маслоу А. Психология бытия: Пер. с англ. – М.: Рефлбук, К.: Ваклер, 1997. – 304 с.
63. Мединська Ю. Вітакультурний підхід до визначення поняття етносу // Вітакультурний млин. – 2005. – Модуль 1. – С. 42-44.
64. Модульно-розвивальна система: соціально-культурний зміст навчальних модулів. Фундаментальний експеримент у СШ №80 м. Дніпропетровська // Рідна школа: Спецвипуск. – 1998. - № 10. – 80 с.
65. Модульно-розвивальна система: теорія, технологія, досвід. Експериментальна СШ №10 м. Бердичева // Рідна школа: Спецвипуск. – 1997. - №2. – 80 с.
66. Москалець В.П. Психологічне обґрунтування української національної школи. – Львів: Світ, 1994. – 120 с.
67. М'ясоїд П.А. Загальна психологія. – К.: Вища школа, 2000. – 479 с.
68. Наукове проектування інноваційних та альтернативних систем вищої освіти: Збірка матеріалів. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 224 с.

69. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз української міфології. – К.: АТ “Обереги”, 1992. – 88 с.
70. Огієнко І. Наука про рідномовні обов’язки. – Львів: Фенікс, 1995. – 42 с.
71. Огнев’юк В.О., Фурман А.В. Принцип модульності в історії освіти. – К.: УПКККО, 1995. – 85 с.
72. Онацький Є. Українська емоційність // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 36-47.
73. Основи психології // За ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. – К.: Либідь, 1996. – 632 с.
74. Пірен М.І. Основи етнології. Підручник. – Вид. 2-е, доповнене. – К.: ІП ім. Г. Костюка АПН України, 1998. – 436 с.
75. Погрібний А. Розмови про наболіле, або Якби ми вчилися так, як треба... – К.: ВЦ “Просвіта”, 2000. – 320 с.
76. Полохало В. У хаті, яка завжди скраю // День. – 2000. - №29. – С. 4.
77. Попов Б. Ментальність українського народу в контексті вічності // Освіта. – 1997. – 3-10 вересня. – С. 6-8.
78. Почепцов С.Г. Языковая ментальность: способ представления мира // Вопросы языкознания. – 1990. - №6. – С. 110-122.
79. Прокопенко Л. Модульно-розвивальне навчання та зміни в системі післядипломної підготовки вчителів // Рідна школа. – 1998. – №10. – С. 6-8.
80. Роменець В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ століття. – К.: Либідь, 1998. – 992 с.
81. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Изд-во “Питер”, 2000. – 712 с.
82. Подмазин С.И. Личностно-ориентированное образование: Социально-философское исследование. – Запорожье: Просвіта, 2000. – 250 с.

83. Сагач Г.М. Золотослів. – К.: Школяр, 1998. – Ч.І. – 235 с.; Ч. ІІ. – 415 с.
84. Сизоненко О. Не вбиваймо своїх пророків. Роман-есе // Дніпро. – 2000. – №9-10. – С. 38-40.
85. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
86. Спиваковский В. Если хочешь быть богатым и счастливым, не ходи в школу. – К.: Гранд, 1996. – 208 с.
87. Старовойт І.С. Збіг і своєрідності західноєвропейської та української ментальностей: Філософсько-історичний аналіз. – Тернопіль: Діалог, 1997. – 256 с.
88. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка. – К.: ІЗМН МО України, 1997. – 232 с.
89. Степин В.С. Культура // Вопросы философии. – 1999. – №8. – С. 61-71.
90. Тимошенко О. Національна ідея як філософсько-культурна парадигма духовного відродження України // Філософська думка. – 1999. – №1-2. – С. 101-118.
91. Тіньков А.Н. Запобігання і протидія політичній корупції в системі державного управління України : Автореф... канд. наук з державного управління – 25.00.02. – К.: НАДУ, 2013. – 23 с.
92. Українська душа. – К.: “Фенікс”, 1992. – 128 с.
93. Ушинський К.Д. Рідна мова // Розумне, добре, вічне... Думки про виховання та навчання. – К.: Молодь, 1989.
94. Федоренко Д. Велесова книга. Найдавніший літопис України. – К.: Бібліотека українця, 1999. – 160 с.
95. Феномен нації: основи життєдіяльності / За ред. Б.В.Попова. – К.: Знання, 1998. – 264 с.
96. Франк С.Л. Духовные основы общества. – М.: Республика, 1992. – 511 с.

97. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции. – М.: Наука, 1989. – 456 с.
98. Фромм Э. Бегство от свободы. – М.: Прогресс, 1995. – 256 с.
99. Фромм Э. Душа человека. – М.: Республика, 1992. – 430 с.
100. Фурман А. Авторська система дистанційної підготовки педагога-психолога-дослідника: досвід десяти років // Наукове проектування інноваційних та альтернативних систем вищої освіти. – Тернопіль, 2000. – С. 140-146.
101. Фурман А. Архітектоніка творення особистості за модульно-розвивальної системи // Психологія і суспільство. – 2000. - №1. – С. 26-43.
102. Фурман Анатолій. Золоті джерела кохання: інтимна лірика. – Тернопіль: Інститут ЕСО, 2000. – 31 с.
103. Фурман А.В. Інноваційна освіта: система програмно-методичного забезпечення. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 150 с.
104. Фурман А. Ментальність – засада духовного життя // Освіта. – 1997. – 3–10 вересня. – С. 1–4.
105. Фурман А.В. Методологічна модель Школи розвитку // Рідна школа. – 1994. – №6. – С. 19–25.
106. Фурман А.В. Модульно-розвивальна інноваційна система у сфері освіти // Інститут експериментальних систем освіти: Інформ. бюлетень. – Вип. 2. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – С. 14–19.
107. Фурман А.В. Модульно-розвивальна система: принципи, умови, забезпечення. – К.: Правда Ярославичів, 1997. – 340 с.
108. Фурман А. Модульно-розвивальна система // Освіта. – 1996. – 10 січня. – С. 2-6.
109. Фурман А.В. Модульно-розвивальна технологія ведення лекційних курсів у Тернопільській академії народного господарства (проект). – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 23 с.
110. Фурман А. Соціально-культурна доктрина національної освіти // Освіта. – 1998. – 11-18 березня. – С. 2.

110а. Фурман А. Теорія освітньої діяльності як метасистема // Психологія і суспільство. – 2001. – №3. – С. 105–144.

111.Фурман А.В. Теорія освітньої діяльності як методологічна основа реформування вищої освіти в Україні // Наукове проектування інноваційних та альтернативних систем вищої освіти. – Тернопіль, 2000. – С. 21-26.

112.Фурман А.В. Фантомы українського образования // Влада. – 1999. – №1. – С. 15.

113.Фурман А.В. Фундаментальний соціально-психологічний експеримент у школах України: Анатомія пошуку // Освіта і управління. – 1997. – Т. 1, №3. – С. 39–56.

114.Фурман А. Чому несучасна наша сьогоднішня освіта // Директор школи. – 1999. – №36. – С. 2-3.

115.Фурман А.В., Гуменюк О.Є. Модульно-розвивальне навчання: передумови, новації, впровадження // Освіта і управління. – 1997. – Т. 1, №4. – С. 94-124.

116.Фурман А., Комісаров В. Школа здібностей. Програма дослідно-експериментальної роботи в СШ №44 м. Запоріжжя // Рідна школа. – 1996. – №8. – С. 5-9.

117.Фурман А., Костенко В. Школа віри. Програма дослідно-експериментальної роботи ліцею №157 м. Києва. – К.: Рада, 1995. – 47 с.

118.Фурман А., Семенюк Т. Школа розуміння. Програма дослідно-експериментальної роботи в СШ №10 м. Бердичева. – К.: УПКККО, 1996. – 35 с.

119.Фурман А.В. Психокультура української ментальності : 3-є наукове видання. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 168 с.

120.Хатімов Н. Українська ментальність: постімперське та постіндустріальне буття // Розбудова держави. – 1995. – №10.

121.Храмова В. До проблеми української ментальності // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 3–35.

- 122.Цимбалістий Б. Родина і душа народу // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 97–112.
- 123.Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – 2-е вид. – Мюнхен: Укр. Вільний ун-т, 1983. – 175 с.
- 124.Шевченко Тарас. Твори в трьох томах. – Том перший. Поетичні твори. – К.: Держлітвидав України, 1963. – 731 с.
- 125.Шлемкевич М. Душа і пісня // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 66–96.
- 126.Шлемкевич М. Загублена українська людина. – К.: Фенікс, 1992. – 157 с.
- 127.Щедровицкий Г.П. Философия. Наука. методология. – М.: Шк. культ. политики, 1997. – 656 с.
- 128.Юнг К.Г. Психологические типы. – М.: Прогресс, 1995. – 716 с.
- 129.Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени. – М., 1993. – 310 с.
- 130.Юркевич П.Д. Вибране. – К.: Абрис, 1993. – 416 с.
- 131.Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. – М.: Директор школы, 1996. – 120 с.
- 132.Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. – Мюнхен: Український вільний університет, 1993. – 217 с.
- 133.Ярема Я. Українська духовність у її культурно-історичних виявах // Перший український педагогічний конгрес 1935 р. – Львів: Рідна школа, 1938. – С. 16–88.
- 134.Ярмусь С. Духовність українського народу: Короткий орієнтаційний нарис. – Вінніпег: Інститут дослідів Волині, 1983. – 227 с.
- 135.Ященко В., Ковальчук Т. Пошук філософських і етнопсихологічних сутностей українця // Мандрівець. – 1995. – №2. – С. 103–109.
136. Millennium Development Goals Ukraine 2013: National Report / Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. – Kyiv, 2013, 168 p.
137. National Human Development Report 2011. Ukraine: Towards Social Inclusion. – UNDP, UNDP in Ukraine, 2011. – 123 p.